

Табора

**МЕТОДИЧНА
ГРАМАТИКА
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.**

Уложили
В. КОЦОВСКИЙ і І. ОГОНОВСКИЙ

Четверте поправлене видане.

Ціна 50 цт.

ВАНДАДОМ УБГАНСЬКОЇ КНИГАРНІ:
859 Main St. — Winnipeg, Man.

**МЕТОДИЧНА
ГРАМАТИКА
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.**

У Л О Ж И Л И

В. КОЦОВСКИЙ І І. ОГОНОВСКИЙ

Четверте поправлене видане.

Ціна 50 цт.

Накладом УКРАЇНСЬКОЇ КНИГАРНІ 850 Мейн Стр., Вінніпег, Ман.

В друкарні "Намадійського Фармера" 120 Кінг Ст. Вінніпег, Ман.

158018 0

PG3823

K58

1900

P***

0 910324

ВВЕДЕННЯ.

Речення.

Виджу голуба, що летить в в'оздусї, і думаю собі:
голуб летить.

Все, що подумаю, можу виразити і другим людям
висказати словами, на пр.: я вїдїв, що голуб летить.

Гадка, вїречена словами, зовє ся реченєм.

Івась пише. Сестра прядє. Батько косить. Мати
варить.

Рїка пливе. Огонь горить. Дєрево цвїте. Вїл
пасє ся.

Дїдусь є добрий. Брат (є) недужий. Цукор (є)
солодкий. Дєрево (є) зелєне. Соловій (є) птїця.
Грїша (є) дєрево.

Хто пише? прядє? косить? варить?

Івась, сестра, батько, мати.

Що пливе? горить? цвїте? пасє ся?

рїка, огонь, дєрево, вїл.

Хто є добрий? недужий?

дїдусь, брат.

Що є солодке? зелєне?

цукор, дєрево.

Що є птїцею? дєревом?

соловій, грїша.

Ся особа або рїч, про котру щось говоримо, зовє ся
підметом реченя.

Про підмет кажемо в реченю, чий є, який є, що
дїє або що в нїм дїє ся.

Про підмет питаємо ся словами: хто? що? Отже.

Хто *пiше*? — *Івась*.

Що *горить*? — *Огонь*.

Хто (*є*) *добрить*? — *Дідусь*.

Що (*є*) *деревом*? — *Груша*.

Підметами в наведених реченнях є: *Івась, сестра, батько, мати, ріка, огонь, дерево, віл, дідусь, брат, цукор, дерево, соловії, груша*.

Віраз, котрий означає, що підмет діє, чим підмет є, яким підмет є, що в ним діє ся, називаємо присудком, то зн.: ми присуджуємо підметови, що він щось робить, або що в ним щось діє ся, або що він якийсь є, або що він чимось (щось) є.

Що робить *Івась*? — *Піше*.

Що діє ся в *огні*? — *Горить*?

Який є *дідусь*? — *Добрить*.

Що (чим) є *груша*? — *Дерево*.

Присудками в наведених реченнях є слова: *пiше, пряде, косить, варить, пливе, горить, цуїтє, пасє ся; добрить, недужий, солодкий, зелєне; птїця, дерево*.

Вітер холодить. Сонце грїє. Жерело бє Кїнь тягне. Плугатор оре.

Снїг тав. Земля висихав. Пишниця жовтїє. Віл лїнить ся. Дідусь сїєтє.

Мід (є) солодкий. Мурава зелєна. Яліця високє. Хлопець чємний.

Орїх (є) овоч. Миш звїря. Столяр ремісник.

Реченє, що в нїм є тільки підмет і присудок, зовє ся реченє прѳстє.

Все, що висказуємо словами, повинні ми висказувати врозумїлими реченнями.

ЧАСТЬ ПЕРША.

НАУКА ПРО ЗВУКИ.

§. 1. Речення складають ся з слів або виразів, слова із звуків.

В слові *мати* є отці звуки: *м-а-т-и*.

Ті звуки не вималяємо всі за одним віддихом, але длімо їх так: *ма-ти*. То зн.: длімо їх на два складі!

Слово *день* вималяємо за одним віддихом, оно складає ся з одніго складу.

§. 2. Звуки означаємо в письмі буквами; всі букви разом зовемо азбукою.

Звуки чуємо і вималяємо, букви бачимо і читаємо.

Всі звуки рускої мови виражаємо в письмі 32-ма буквами: крім того уживаємо ще в письмі знаку м'ягчєня (*ь*).

а, б, в, г, д, е, є, ж, з, и, ї, і, ї, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, (ь).

Деко́трі букви означають лиш одєн поодино́кий звук, на пр.: *а, б, в, г, д...*

Букви *є, ї, ю, я* означають кожда по два звуки: *є = їє, ї = їі, ю = їу, я = їа*.

Також *щ* означає два звуки *шч*.

Навідворот маємо такі звуки, що їх пишемо двома буквами, а іменно:

а) Є між ними такі, що виражаємо їх сполученням двох букв з знаком ь:

д^ь, з^ь, л^ь, н^ь, т^ь, ц^ь.

на пр.: медв^ьд^ь, княз^ь, сіл^ь, кін^ь, віс^ь, част^ь, конєц^ь.

б) Ще два особні звуки виражаємо в письмі так, що пишемо дві букви, але читаємо їх яко оден звук: дз, дж, на пр.: дзвоню, ходжу. — Часом однакож треба читати ці букви особно, а пізнати се по вимові таких слів, як: відзиваю ся, віджалувати.

Маємо навіть оден звук, котрий пишемо трома буквами: дзь, на пр.: дзьобати.

§ 3. Всі звуки ділимо на самозвуки і співзвуки.

Ті звуки, що їх трудно самі про себе вимовити, що їх отже вимовляємо наспів з другими, зовуться співзвуки. На пр.: щоб вимовити звук б, беремо радо до помочи а, е, и, і, о, у.

Ті звуки, що їх легко вимовляємо без помочи других самі про себе, зовуться самозвуки.

Самозвуки вимовляємо, видаючи різно отвореним ротом чистий голос. Щоб вимовити співзвуки, уживаємо при видаваню голосу окрім рота ще і інших приладів мови, а то: губ, (уст), язика, зубів, піднебіння, гортанки і ями носової (гл. §. 12.).

§ 4. І-вась. О-гонь. Не-гар-ний. Со-ло-ві-ї. З до-му.

Щоб вимовити слово, треба тільки разів наново відати голос, кільки в тім слові є складів. На пр.: в слові І-вась — видаємо голос два рази.

Склад може складати ся навіть з одного самозвука, на пр.: І-вась, О-гонь...

Ті співзвуки, що становлять самі про себе особні слова (в, в...), лучать ся все з якимсь слідуючим складом, на пр.: в до-му (в читаємо разом з складом до), в мі-сті...

I. Самозвѹки.

§. 5. В рускій мові маємо отсіх шість самозвѹків:
а, е, и, і, о, у.

Самозвѹки можуть бѹти:

1. рїжні що до виголошеня,
2. тверді і м'ягкі.

1. Виголошене самозвѹків.

§. 6. *І* звучить найтонше, *у* звучить найгрубше і найглухше. Не так тонко, як *і*, звучать *е* і *и*; не так грубо і глухо, як *у*, звучать *о* і *а*.

А виголошуємо при звичайнім, природнім отвореню уст; коли уста прибирають вид щолинї, повстають *е, и*, а при ще більшій стїсненю повстає *і*; коли уста прибирають вид кола (заокругляють ся), виголошуємо *о*; а коли при тїм губи подадуть ся наперѣд — виголошуємо *у*.

2. Самозвѹки тверді і м'ягкі.

§. 7. *Анна, Єгипет, Івась, ѓзеро, ѹлий; — Яблоко, Євангелїє, їж, Йордан, Юрій.*

В наведених примїрах бачимо раз *а* (*Анна*), другий раз *я* (*Яблоко*); раз *е*, другий раз *є, і і ї, о і ѡ, у і ѹ.* — Такі самозвѹки, що перѣд ними чути *ї* — ѓже *я, є, ї, ѡ, ѹ,* — зовуть ся самозвѹки м'ягкі: *я=їа, є=їе, ї=її, ѡ=їѡ, ѹ=їѹ;* *ѡ* не означас ся осїбною бѹквою.

§. 8. *Скала, земля. Поле, вїлє. Гарні, конї. Вікнѡ, дїдуньѡ. Луня, лѡди.*

В сих примїрах читасмо раз *л* (*скал-а*), другий раз *ль* (*земля=земль-а*); раз *н* (*гарн-ї*), потїм *нь* (*конь-ї*), читасмо ѓже *л* і *н* раз твердо, а раз м'ягко: після того, чи по нїм слїдує *а* чи *я, е* чи *є* (*вїл-є*) *ї* чи *ї, о* чи *ѡ* (*дїдунь-ѡ*), *у* чи *ѹ* (*лѡди=ль-ѹди*).

Отже пішемо букви *я, е, ї, ю* не тільки тоді, коли самозвук *а, е, і, у* читаємо в попередннм *й* (на пр.: *моя* = *мо-йа*), але також тоді, коли хочемо означити, що перёд тїяч самозвуками чути не тверді, але м'ягкі співзвукі (*дв, зв, лв, нв, св, тв, цв*), на пр.: *дякую, вѣ-лѣ* і т. д. Тільки для *ю* (подібно як і для *йо*) не ужи-ваємо осібної бѣкви.

3. Переміни самозвуків.

§. 9. Переміна *ю, йо* на *е, є*.

Лисом (лис), *оленем* (олень), *краєм* (край).
Ділом (діло). *Рибою* (риба), *землею* (земля),
надією (надія).

Русого (русий), *червоного* (червоний) — *всього* (весь), *сего* (сѣй); *ясної*, (ясна) — *всѣй* (вся), *сѣй* (сѣ).

Келі в якім слові є твердий співзвук (*лис, діло, риба, русий, ясна*), а по нїм стане *о* (*лісом, ділом, рибою, русого, червоного, ясної*), то се *о* лишає ся без зміни.

Колїж в якім слові є м'який співзвук (*олень, земля* = *земля, весь, вся* = *всьа, сѣ* = *сѣа*) і колїб звук *о* мав станути по отсїм м'яким співзвукі, то звичайно замінїє ся се *о* на *е*; на пр.: *оленем* замість *оленьом*; *землею*, *сего*, *всього*, *сѣй*, *всѣй* — зам. *землею, сього, всього*, і т. д.

Подібно замінїє ся *о* на *е*, колїб мало станути *о* по *й*. Замінь *йо* говоримо тоді *є*; на пр.: зам. *краєм* — *краєм*; зам. *надією* — *надією*.

Декуди уживають ся однакож навіть в мові форми в *ю* або *йо* зам. *е* або *є*: кажемо: *надіє* або *надією*; кажемо лишѣ *дідуньо, Івасьо*...

§. 10. Переміна самозвуків *о* на *і, е* на *ї, і*.

Стіл, стола. Ніж, ножа. Сирота, сирїт. Поле, нїль. Лїд, лѣду. Село, сїл (сїль, сѣли). *Нїс, нѣсла* (нїс, нѣса). *Пїк, печу. Віо, велї* (вїл, волї).

Самозвук *о* замінює ся на *і* (тверді *і*), а *е* на *ї* або *і* тоді, коли склад, що в ній се *о* або *е* стоїть, кінчить ся співзвучком (стіл, лід...); такий склад зовсе ся замкнений. Колиж слово змінно так, що той самий склад отворить ся, то зн. буде кінчити ся самозвучком, то зараз повертас замість *і*, *ї* — *о* або *е* (стола... леду). Треба добре відрізняти слова подібні, на пр.: *ніс* (несіш), а *ніс* (носа); *вів* (вєсти), а *віл* (вола).

Часто однакож лишася *о*, *е* без зміни. хоч склад виглядає вже як би замкнений, на пр. *нес-ти*. І навідворот лишась *і*, *ї* часом в складі отворенім, на пр.: (дзві-нок) (*дзвін*, *дзвѣ-на*); *ді-брати* (*до-беру*), *вісім* (*о-сьмі*).

§. 11. Заміна самозвуків *у* (*о*) на *в*, *і* на *ї*. Двозвук.

Умію, *вмію*. *Умер*, *вмер*. *Уже*, *вже*. *Іти*, *їти*. *Іміти*, *їміти*.

Учу, *навчу*, *вівчу*. *Іду* — я *їду*. *Брат і сестра* — *мати і сестра*.

Колі *у* або *і* стоїть на початку слова (*уже*, *їду*) або колі *у*, *і* мали би стоїти зараз по якісь ішім самозвучці того самого або і попередного слова (*научу*, *я їду*), то для улекшення вимови заміняємо часто *і* на *ї*, *у* на *в* (*навчу*, *я їду*). При заміні *у* на *в* звучить се *в* подібно до *у*, на пр.: *навчу*. — Слово *навчу* читає ся як два, не три складі; *я їду* читаємо також як два складі.

Самозвук, що творить в слідуєчии *ї* або *в* оден склад (*ий*, *ей*, *ий*, *ій*, *ой*, *уй*, — *ав*, *ев*, *ив*, *ів*, *ов*, *ув*), зовсе ся двозвучком.

II. Співзвучки.

§. 12. Прилади мови.

В рускій мові маємо слідуєчі співзвучки: *б*, *в*, *г*, *д*, (*дв*), *ж*, (*дж*), *з*, (*зв*), (*дз*), (*дзв*), *й*, *к*, *л*,

(ль), м, н, (нь), н, р, с, (сь), т, (ть), ф, х, ц,
(ць), ч, ш, щ.

При вимовлюванню кожного з тих співзвуків уставляємо тріхи, інакше рот, але уживаємо притім ще різних інших прикладів мовн.

Особливо губами помагасмо собі при вимовлюванню співзвуків *п, б, ф, в, м*; співзвукі ті зовемо длятого губні.

Зубами помагасмо собі особливо при співзвучках *т, д, с, з, ц, дз, н*; співзвукі ті зовемо зубні. Співзвукі *с, з, ц, дз* зовуться для свого особливого звучання також спичачі. Губне *м* і зубне *н* зовуться також носові.

Опираючи язик о піднебіне, вимавляємо *й*, а також *ш, ж, ч, дж, ц*; співзвукі ті зовуться піднебінні. Співзвукі *ш, ж, ч, дж, ц* зовуться для свого особливого звучання також шипачі.

При помочи гортанки вимавляємо *х, г, к, г*; длятого зовемо їх гортанні.

Співзвукі *р і л* вимавляємо плавно, при чім язик дрожить; оні зовуться плавні.

§. 13. Мягчене співзвуків.

Коли співзвукі стануть перед мягкими самозвуками (*я, є, ї, ю, ю*), то деякі з них мягчаться.

Тіло, діти, смя, віль, цїсар, дзуб, німій, літо.

У всіх сих примірах чуємо, що співзвукі *т, д, с, з, ц, н, л* мають звук мягкий; оні читаються як: *ть, дь, сь, ць, нь, ль*. Говоримо: *тьло, дьти, смя, вілье, цїсар, дзуб, ньмій, льто*, (гл. §. 2.).

§. 14. Пять, бю, вянну, мягкий, ряд.

В примірах сих стаються співзвукі *п, б, в, м, ф* немягчені; длятого читаємо слова ті так, як колиб гут між співзвучками а самозвуками стояло *й*; *пїять, бїю, вїянну, мїягкий, рїяд*. Так само не мягчаться губне *ф*, котрє приходить лишє в чужих словах, перенятих до руского, на пр.: *фїкер = фїйкер*.

§. 15. Літо, в літі. Лід, в леді. Дзвін, на дзвоні.
Ліс, в лісі. Віз, при возі. Серце, в серці. Стіл, на
столі.

Сніг, в снізі. Хліб, в хлібі. Гнів, в гніві. Дім
при домі. Дар, при дарі.

На примірах сих бачимо, що коли по одних співзвукх
стоить *ї* і оні мягчать ся, то по других, що не дають ся
змягчити, стоить на таким самим місци тверде *і*.

Мягчать ся отже співзвукі зубні (Т, Д, С, З, Ц,
ДЗ, Н) і плівне Л; не можуть мягчити ся губні (П,
Б, Ф, В, М) і плівне Р.

§. 16. 1. Порох, пороху, порохом — в поросі.
Бог, Бога... Боже, в Бозі. Чоловік — чоловіче,
в чоловіці. (Велике дерево. Убоге село. Сухе з'їле.)

На примірах сих бачимо, що гортанні співзвукі мо-
жуть змінити ся, коли стануть перед тонким самозвуком
е або мягким *ї*. Не кажемо: Бог, Боге, але Боже; не
кажемо в Бозі, але в Бозі... Часом однакож лишав ся *ж*,
з, *х* перед *е* без зміни (велике, убоге, сухе...).

2. Порох — порошу, порохить... Бог — божий,
божого, божя, божу. Чоловік, чоловічий, чолові-
чого... Луска, лусці, — лущу (лущу), лущив,
лущити...

Бачимо, що *х* мягчить ся раз на *сь* в (поросі),
другий раз на *ш* (порошу); *з* на *зь* або на *ж*, *к* на
ць або на *ч*, *ск* на *сць* або *щ* (шч). Крім того бачимо,
що коли такé зм'ягченє гортанних на шипячі (ш, ж, ч,
щ) в якім сліві наступить, то лишавсь часто вже в тім
слові і перед твердими самозвукми (у, а, о, и — поро-
шу, божя, божого, чоловічий).

3. Диня, дині. Поліця, поліці. Душа, души.
Діжа, діжі. Туча, тучі. Саджа, сажі. Теща, тещі.

Бачимо, що ш, ж, ч, дж, щ (шч) не можуть
уже дальше зм'ягчити ся; по них стоить *ї* не *і* (порів.

§. 15). А що сі співзв'уки повстають з м'ягчєня інших співзв'уків (§. 16, 2), то називасмо їх зм'ягчєні.

Так сáмо не можуть по *ш, ж, ч, дж, щ* стояти і інші м'ягкі самозв'уки (*я, в, ю, йо*).

§. 17. Страта, стрáти-ти — страчу. Хрест — хрещу. Суд — с'уджу. Їзда — їжджу. Гóлос, голосити — голóшу. Віз, возити — вóжу. (Хвала, хвалі-ти — хвалю. Гані-ти — ганю).

Сік, сікач — січи (сік-ти). Біг, бігати — бічи (біг-ти). Печі, стричі...

На при́мірах тих бачимо, що і з'убні *т, (ст), д, (зд), с, з, ц* при зм'ягчєню можуть змінити ся на м'якші *ч, (щ), дж, ждж, ш, ж*. — *Ст* дає *щ, зд — ждж*. *Кт, зт* можуть зм'якшити ся на *ч*.

§. 18. Заміна *в, л* на *у* (пор. §. 11). Опуст.

Рів, ро-ва́. Кров, кро-ви. Лів-ка, ла-ва. Прав-да, пра-во. Яв-ний, ява. В хаті — у хаті. Все, вся, всюди — усе, уся, усюди.

Бува́в, бува́-лий. Змарні́в, змарні́-лий. Зсі́в, зсі́-ле (молоко́).

Ві́з, вез-ли. Ні́с, нес-ли. Грі́в, гріб-ли. Заче́р(н), заче́р-ли. Пі́к, нек-ли. Мі́г, мог-ли. Тер, те́р-ли.

Плі́в (плес-ти зам. плет-ти), плі-ти. Клав (клас-ти зам. клад-ти), клі-ли.

Ко́ли *в* стоїть в тіх самім складі по самозв'уді, то творить з ним двозв'ук (§. 11), на пр. *кров, лів-ка*... На початку складу зближає ся *в* також до *у*, а навіть говоримо і пишємо часто замість не́го *у*, на пр.: *у хаті* зам. *в хаті*, *усе* зам. *все*.

Також *у* заміняє ся на *в*, коли творить з попереднім самозв'уком склад; вимавляємо тоді такий склад також як двозв'ук, на пр.: *я бу-ва́в* — хоч кажемо: *ми бува́-ли, бува́-лий* (чоловік...) і т. д.

По *с, з, п, б, к, г* і по *р* випадас такé *л* на кінці складу без сліду, на пр. *к нїс* зам. *нїс-л*, а *сє* зам. *нес-л*; (*е* переходить в за́мкненім складі протім на *ї*, гл. §. 10.). — Се *л* вертас, коли по нїм слідує склад дальший: *ми нес-ли, лист пожовк — пожовк-лий лист...*

Д, Т натівісць перед таким *л* самі випадяють, а *л* творить тоді з попереднім самозвуком двозвук, на пр.: *клас-ти, клад-у*, але за́місць *клад-л* — *клав* (одбн склад). *Ми кла-ли* (нема́ двозвук, бо є два склади, отже *л* вертас, але *Д* таки́ впа́ло). *Плїв* (зам. *плет-л*; *Т* впа́ло, а *е* перейшло тут в за́мкненім складі на *ї*, гл. §. 10.); *плє-ли* (*л* вертас, але *Т* ні)...

III. На́голос.

§. 19. *Зуб, зү-би. Го-луб, го-лу-би. Се-ло, се-ла. Ра-ми, ра-ме-на.*

Колі якесь слово складає ся в кількох складах, то все одбн з тих складів вималяє ся в більшим притиском, ніж всі інші. Сей притиск називає ся на́голос. Звичайно на́голос кожного слова є постійний; лишé деколи можна деякі слова наголосувати двояко, на пр. *буду* або *буду́*, *даємо* або *даємо́*, *взяла* або *взяла́*, *плачущий* або *плачущи́*...

Що іншого значить: *дай мені води́*, а — *збіже забрали́ води*; *Бо́же борони́* — *дві бо́рони*; *плачу́ гроби́* — *плачу за до́мом*; *пізнаю́ доро́гу* (те́нєр) — *пізнаю́* (поті́н).

Кажемо: *ста́ла ся шко́да*, але — *шкода́ говорити*; *мно́гі роки́ мину́ли* — *мину́ло два ро́ки*; *дармува́ти* — *вели́ка хи́ба*, але — *бога́тство не сла́ва*, *хиба́ що вго́ чесно зароби́ш*; *я не спав одну́ ніч* — *вертаю до до́му на́ніч*...

На́голос залежить отже часо́к ті́д то́го, як слово́ лу́чить ся в інших слова́ми в рече́ню.

IV. Ко́рїнь. Пень і за́кінченє.

§. 20. *По-ров-куп-бе-ува-ти. По-ров-да-р-бе-ува-ти.*

1. Коли порівняємо слова: *куп-лю, куп-ши, куп-имо, куп-ець, куп-ця, куп-но...*, то побачимо, що лише кінець всіх цих слів відмінний, а перша частина у всіх цих словах лише ся все однакова: *куп*.

Коли порівняємо слова *за-куп-лю, ві-куп-лю, пере-куп-ка* ., то переконасьмо, що в цих словах додані перед незмінною частиною *куп* різні додатки, раз *за-*, потім *ви-*, вкінць *пере-*; в цих словах знов лише склад *куп* лише ся без зміни.

Подібно діє ся в складом *да (да-м, да-ю, да-в)*. Коли до сего складу додамо *-р*, то дістанемо слово *дар (дар-у, дар-ови, дар-и, дар-ами)*. Коли ще додамо складі *ува*, дістанемо слова: *дар-ува-ти, дар-ува-в, дар-ува-ши*. Коли на початку додамо *роз*, дістанемо слово: *роз-дар-ува-ти*, а додавши ще на початку склад *по*, а в середині (перед *ува*) склад *ов*, дістанемо слово: *по-роз-дар-ов-ува-ти*.

Бачимо отже, що окрім складів середніх *куп* і *да* — всі інші складі і звуки на початку і на кінці є додатками. Складів же середніх *куп* і *да* ніколи не могли ми опустити, бо інакше наведені на початку слова стратилиб всяке значінє і лишилиб ся самі додатки. Затє складі *куп*, *да* можуть з ріжними додатками творити багато всяких слів з подібним значінєм, на пр.: *куп-ець, куп-но, куп-ля, куп-чик, куп-лю, куп-ованє* (склад *куп* лише ся всюди без зміни); *да-ю, да-р, да-нє, да-нина, за-даток...* (всюди незмінний склад *да*).

Коли в кількох словах знайдемо таку часть їх, що все лише ся без зміни і що з неї вже нічє опустити не можемо. то сю часть зовемо *коренєм* всіх тих слів.

* Часом корінь знайти дуже лєгко, на пр. *куп, да..*; часом труднїше. бо треба знати, як і длячого зміни ти ся дєлкі звуки, на пр.: *мок-ну, мок-р-ий, але — моч-у* (звук *к* перейшов на *ч*). *за-мак-а-є* (звук *о* перейшов на *а*). Корінь тут одєв: *мок*.

2. Додатки, додані до кореня на початку (зпереду), зовуться приставками (*по-, роз-, ...*); додатки, додані до кореня на кінці, зовуться на́ростки. І на́ростки і при́ставки можуть так, як корені, улягати ріжним звуковим змінам, на пр.: *куп-ува́-ти*, а — *куп-ова-ний* (на́росток *ува* змінив ся на *ова* ізза зміненого наголосу); *бер-у, від-бер-у, бра́-ти, віді-бра́-ти*. Раз кі́семо *від*, а раз *віді*, отсе́ длятого, бо в корені цих слів заміни́ло ся *бер* на *бра*, а че́рес те утрудни́ла ся ви́мова; — щоб не казати *від-бра́-ти*, дода́емо до *від* ще звук *і*.

§. 21. 1. *Да-р, да́р-у, да́р-ови, да́р-ом... Да-р-у́-ю, да-р-у́-єш, да-р-у́-ємо, да-р-у́-єте...*

Коли́ якісь на́ростки так злу́чать ся з ко́релем, що твó-рять в нрм цілість (*да-р, да́р-у*), то такі з на́ростками тісно получені корені зовемо́ приймк. Цепь є основою для всіх тих відмін якогось слова, що че́рез да́льші осі́бні до-датки даду́ть ся ще утвори́ти; на пр.: *да́р-у, да-р-и́, да-р-а́ми... Да-р-у́-й, да-р-у́-йте, да-р-у́-ючий*.

2. *Го́род, го́род-а. Го́луб, го́луб-а. Сті́л, стол-а́. Го́род-ом, го́луб-ом, стол-ом... Нес-ти, нес-єш, нес-ете́. Носи́-ти, носи́-ш, носи́-те, носи́-в, носи́-ла...*

Ті на́ростки, що їх не можна причисли́ти до мня, але що служать лишé для твóрення відмін то́го само́го слова, — (*-а, -ом, -ти, -єш, -ете, -ш, -те, -в, -ла...*) — зову́ть ся закінченнями.

Закінчення додають ся часо́м відрáзу до ко́релів — *нес-ти, да́-ти, да-м* — тоді ко́релі стають ся приймк; часті́йше же додають ся закінчення до при́в, утво́рених вже на́ростками; на пр.: *носи́-ш, носи́-те...* (Тут зміни́ло ся в ко́релі *с* на *о*, дода́ло ся *и* і так утвори́в ся п'я́нь *нос-и*).

* І цепь і закінчене не все можна лéгко відва́йти, бо і тут заходять ча́сто звукові зміни, на пр.: *нес-ти, нес-у́*; але *носи́-ти, нос-и́-у* (тут *-си-* перейшло на *-ш-*, а з *нос-и́-у* зроби́лось *нос-и́-у*).

ЧАСТЬ ДРУГА.

НАУКА ПРО ВІДМІНЮВАНЄ СЛІВ.

§. 22. Вовки звичайно живуть в темній і глухій лісовій гушці, куди рідко заходять люди. Літом они бігають по одному і тоді боять ся людей. Але зимою бігають тїчками і вже їх не боять ся, кідають ся навіть на прохóжих і проїзжих; забігають у сїла і ханяють, що опадуть: чи теля, чи лоша, чи візю, а іноді і дитину.

Не всі слова людської мови уживають ся так само. Всі слова можна після їх значїня і уживаня в реченю подїлити на розряди; такі розряди слів зовемо частями мови. В рускій мові розрізняємо отсіх девять частий мови:

- Nouns* 1. Іменники — для означеня назви якоїсь особи або річи, на пр.: *вовк, люди, літо* і т. д.
- Adjectives* 2. Прикїтники — для означеня прикїт осіб або річи, на пр.: *лісова (гущина), прохóжий (чоловік)* і т. д.
- Numbers* 3. Числівники — для означеня числа осіб або річи, на пр.: *(по) одному, два, десять* і т. д.
- Pronouns* 4. Займенники — уживають ся замість іменників, а також замість прикїтників і числівників тоді, коли не хочемо ще раз повтаряти назви, прикїти або числа якихсь осіб або річи, на пр.: *они* (то зн. *вовки*), *їх* (*людей*) *такій* (зам. якогось прикїтника, на пр. *добрій, лихій*...), *тїлько* (зам. числівника).

Отці чотирі частини мови: іменник, прикметник, числівник і займенник називають ся також іменами.

Verbs

5. Дієслова — служать до означеня діяства, бже означають, що якась особа або річ щось діє (робить), або що в нєю щось діє ся, на пр.: бігаю, кїдаю, живу, бою сл...

Prepositions

6. Приіменники — ставимо при іменах, щоб виразити відношенє спх імен до інших слів в реченю, на пр.: (вовкі живуть) у темній гушїні, (кїдають ся) на трохбїжх.

Adverbs

7. Прислівники — ставлять ся особливо при дієсловах, а також при прикметниках, для їх ближшого означеня, на пр.: звичайно живуть, кудї заходять, рїдко заходять. (До дієслова заходять відносять ся в однім реченю два прислівники).

Conjunctions

8. Злучники — лучать з собою координкі слова або і цілі реченя, на пр.: темний і глухий; літом бігають по одніму, але зимбю тїчками.

Interjections

9. Часом виражаємо нашу гадку дуже коротко, уживаючи вигуків, на пр. плюсь! дзень! ого! ох! геї!...

I. Іменники.

Proper

§. 23. 1. Між іменниками відрїжяємо особні назви осіб або річий, іменá власні, на пр.: Петро, Львів. Карпати...

Life

2. Дáльше дїлимо іменники на животні, на пр.: чоловік, звїря, і неживотні, на пр.: дєрево, дїм. Животні можуть означати: а) особи або б) звїрята, на пр.: Шевченко, чоловік, мищанин, ваяць, вісця, кїнь. Неживотні означають рослини і протї неживі річї, на пр.: трава, крємїнь, дїм, дорбга, Дністер і т. д.

collective

3. Іменники, що означають збір якихсь осіб, живих, вовуть ся збірні, на пр.: громада, череда, збіг... дїти...

Common

4. Відрїжяємо ще і такі іменники, що їх можемо розпізнати нашими зміслами (очїма, слухом, нюхом, смаком,

дотиком), і такі, що їх можемо лише подумати. На пр.:
Abstract **дерево, стіл, світло, грим** є іменники зміслові; **чеснота, любов, хоробрість**, — се іменник подумані.

§ 24. **Сеї чоловік, ся ластівка, се зєркало.** —
Добрїй чоловік, швидка ластівка, бл. це зєркало?

На сїх примірах бачимо, що іменники що до рѳду
 можуть бути: рѳду мужеского (чоловік), жєньского
 (ластівка) середного (зєркало)

§ 25. **Ученик читає, ученики читають.** —
Учениця читала, учениці читали. — **Хлопчє читає,**
хлопчята читали.

Окрім рѳду відріжняємо ще число: 1) однічно
 (однина), 2) мноє. (множина), на пр.: **ученик** (одн),
ученики (многі); **учениця** (одна), **учениці** (дві, три,
 чотири або більше); **хлопчє** (одн), **хлопчята** (два, три і т. д.).

Кажемо **вуса і вуси**; **корѳви пасуть ся** — **дві**
корѳви пасуть ся. Окрім числа однічного і мноєго ужи-
 ваємо ще деколи числа двійного (двійн), на пр.: **вуса**
 (два по обѳх бѳках лиця), **дві к рѳви, дві яблуці.**

§ 26. **Івасє співає. Хто співає? Івасє.** —
Кнїжка Івасє. Чия (коєѳ) кнїжка? Івасє. —
Оповідая Івасєви. Кому? Івасєви.

На примірах сїх бачимо, що іменник, а так сано
 і всі прѳчі іменя (§. 22, 1—4.) зміняють своє закінченє
 після тѳго, як іменник має ся до інших слів в рѳченю
 (Івасє, Івасє, Івасєви...) Такє змінюванє закінченє зовемо
 відміню, а поодинокі відмінє коєѳного слова — відмін-
 ками.

Та частє слѳва, що лишає по відміню закінченє, називає
 ся пєнє. (Про пєнє і закінченє гл. §. 21-їя, 1, 2 і прилїтку).

§ 27. Маємо сїм відмінків, а то:

Відмінѳк I-шпїй на питає: **хто? що?**

Відмінѳк II-гпїй на питає: **коєѳ? коєѳ? або:**
чий? чия? чїє?

Відмінок III-тій на питання *кому? чому?*

" IV-тій .. " *кого? що?*

" V-тій — — — —

" VI-тій .. " *ким? чим?*

" VII-тій .. " *в кім? в чім?*

Про особи питаємо ся: *хто, кого, кому, ким, в кім*; про речі питаємо ся: *що, чого, чому* і т. д.

Відмінок V-тій уживає ся, коли кого кличемо.

Також в числі багатьох маємо сім відмінків.

Відміна іменників.

У. 28. 1. Іменники роду мужеского.

Ті іменники можуть кінчатися: а) на співзвук твердій, м'яккій, зм'ягчений (§. 16, 3.) або на *ї*, на пр.: *лиц, учитель, товариш, добродій*; б) на самозвук *о, е*, на пр.: *мінйло, дідусьб, хлопиче*; в) на самозвук *а, я*, на пр.: *воевода, тєсля*. г) Крім того уживаємо часто прикметників яко іменників мужеского рбду, на пр.: *лютий*, (розуміє ся: місяць), *прохожий* (чоловік)...

2. Іменники роду жєньського.

Ті іменники можуть кінчатися: а) на самозвук *а*, перед котрим може стояти співзвук твердій, м'яккій, зм'ягчений або *ї*, на пр.: *сила, сунця, (сунця-а), рожє, надія (надія-а)*; б) на співзвук м'яккій, зм'ягчений, губний або на *р*, на пр.: *часть, річ, кров, твар*. в) Яко іменники жєньського рбду уживають ся також деякі прикметники, на пр.: *цїсарєва* (жінка), *Пречїста* (Дїва)...

3. Іменники роду середного.

Ті іменники можуть кінчатися: а) на самозвук *о, е, є*, на пр.: *тіло, піддаше, наріканє*, б) на самозвук *я* (по зм'ягченїх *а*), на пр.: *ягнї, сїмя, імї, лошї*. в) Яко іменники середного рбду можуть уживатися і прикметники, на пр.: *придане* (найпб), *Жабє* (селб)...

Declensions
Відопіна іменників мужеских.

§ 29.

Взорець перший.

Від- мінок	На питанні	Число однинче	Число мно́го
<i>Nominative</i> I	хто? що?	лис, клуб	лис-и
<i>Genitive</i> II	чий? -я? -ї?	лис-а, клуб-а	лис-ів
<i>Dative</i> III	кому? чому?	лис-ови	лис-ам
<i>Accusative</i> IV	кого? що?	лис-а, клуб	лис-и
<i>Vocative</i> V	<i>Клуби́но</i>	лис-е	лис-и
<i>Abblative</i> VI	ким? чим?	з лис-ом	лис-ами
	в ким? в чим?	в лис-і	лис-ах

Подібно як лис відмінюють ся іменники: волос, ко́лос, клин, сусід, двір...; клуб, го́луб, сніп...; чоловік, ворог, дух...; також іменники закінчені на *о* дідо (або дід), мінййло.

Клуб має з VII. відм. ч. од. в клубі не клубі; подібно: в сніпi, в домі, в ставі (гл. §. 15). Чоловік має в V. в ч. од. чоловіче, в VI. в ч. од. в чоловіці; подібно: ворог — вороже, в ворозі, дух — дуже, в дусі (гл. §. 16, 1).

§. 30

Взорець другий.

Від- мінок	На питанні	Число однинче	Число мно́го
I	хто? що?	учитель	учител-и
II	чий? -я? -ї?	учител-я	учител-ів
III	кому? чому?	учител-ови	учител-ям
IV	кого? що?	учител-я	учител-ів
V	—	учител-ю	учител-и
VI	ким? чим?	учител-ем	учител-ями
VII	в ким? в чим?	учител-і (-ю)	учител-ях

Подібно: *приятель, місяць...*; *добродій, соловій...*; *товариш, погонич...* Подібно відмінюють ся також іменники закінчені на *ьо*: *дідусьо* (або *дідусь*), *неньо*.

Добродій має III. в. ч. од. *добродієви*, VI. *добродієм* (гл. §. 9). *Товариш* і всі іменники, що їх пень кінчить ся на зм'ягчений співзвук, не мають м'яких закінчень, на пр.: *товариша* (не *товаришя*), *товаришу*, *товариші* і т. д. (§. 16. 3); подібно закінчені на *е* (*хлопця*...) — *хлопця*...

Деякі з закінчених на *р* відмінюють ся або після вірці першого або після другого (*ліваря* або *ліваря*); однак в I, IV. і V-тій відм. ч. мн. мають сї іменники лишє *ї*, на пр.: *ліварі*, не *ліварі* (гл. §. 15.) ані *ліварі*.

Прийітки до вірці першого і другого.

§. 31. I-ий відмінок ч. од. може кінчити ся на якій-небудь співзвук (*клуб, чоловік, товариш, добродій*). В замкненім складі кінцевім переходить *о, е* звичайно на *і, ї*, на пр.: *дзвін, Київ, міль, медвідь* (§. 10); але в іменниках таких, як *угол* (*угла*), *свердел* (*свердла*), *огорода, перёд, ангел, учитель, о, е* не перейшли на *і, ї*.

Деколи має I-ий відм. ч. од. закінченє *о, ьо*, на пр.: *бузьок і бузьк-о, дід і дід-о, дідусь і дідус-ьо*...

§. 32. В II-ім відмінку мають деякі іменники, побіч закінчення *а*, також закінченє *у, ьо* або тільки *у, ьо*, на пр.: *огорода* або *огороду*...; але лишє *досьвіду, болю, гаю*.

По *р* можуть деякі іменники мати в II. відм. ч. од. і в III., VI. і VII. відм. ч. мн. або *а* або *я* (*ліваря* або *ліваря*, *лівар-ам* або *лівар-ям*). Але деякі мають лишє *а*, на пр.: *твор-ам, двор-ам*...

В сїм відмінку і всіх дальших може перёд закінченєм випадати *о, е*: *угол, угла, углови*: — *свердла, угля, хлопця*. По випаданні *е* кінчить ся попередній співзвук *л*: *лев, льва*; але *пса, осла, кітла*. В словах: *мєць, жєць* випадє *е* в наростку, а появилє ся в них: *мєця, жєця*.

Натомісць появляє ся замісць *і, ї* в отворенім складі *о, е* (гл. §. 10): *дзвѣна, Кїсва, мбля, медвѣдя, кукб-лю...*; і навідворот в замкненім складі *ї*: *вдїв-ця (здовѣць)*.

§. 33. В III-ім відмінку мають іменники, закінчені на м'який співзвук або на *ї*, закінчене *єви, єви, (учи-телеви, добродїєви)*; по співзвуку зм'ягченим і по *р* може бути *ови і єви (товаришєви, мїварєви або товаришєви, мїварєви, гл. §. 9)*.

Побіч *ови, єви* уживаєсь закінчене *у, ю*, на пр.: *Бѣгови, Бѣгу, монастирєви, монастирїю*.

§. 34. IV-ий відмінок іменників живѣтних рївнаєсь II-му (*лїса, учителя...*); IV. від. іменників неживѣтних рївнає ся I-ому (*клуб, уголь...*).

§. 35. В V-ім відмінку м'ягчїть закінчене *є* попереднї гортаннї співзвукї на *ч, ж, ш (чоловіче..., §. 16, 1)*. Замїсць на *є* кїнчїть ся сей відмінок дѣколи особлїво по *к*, по співзвукѣх м'яких і по *ї*, на *у, ю (кѣнику, гѣю...)*.

§. 36. В VI-ім відмінку мають іменники, закінчені м'яко, закінчене *єм (учител-єм)*; по зм'ягченїй і по *р* буває *ом* або *єм (товаришєм і товаришєм...)*; закінчені на *ї* мають *єм (добродїєм)*. Порїв відм. III-ий.

§. 37. В VII-ім відмінку стоїть по губних зм'ягченнх і по *р* закінчене *ї (в клубї, товаришї, мїварї...)*, по прѣчих *ї*; при тїм гортаннї м'ягчѣть ся на *цѣ, зѣ, сѣ (в лїсї..., чоловіцї..., гл. §. 16, 1)*. Побіч *ї, ї* прїхѣдить *и, у і ю (при учителї, товаришї, гѣю)*. Дѣкотрї іменники, закінчені на співзвук гортаннїй, мають тїлько *у*; так на пр.: *на кѣнику, в горїшку, на мѣху...*

§. 38. I-ий відм. числа мнѣгого кїнчїть ся на *и, ї, і (лїсї, учителї, товаришї, мїварї)*. Дѣколи лучаєсь закінчене *ѣве (панѣве і панї...)*.

Іменники, закінчені в I-ім відм. ч. од. на нѣросток *ин*, відкидають в числї мн. сей нѣросток (*селян-їн, селян-и...*); але *син* вѣє ч. м. *синї*, бо тут *ин* належїть до пнѣ. — Подїбно мѣжемо також *мїрин* — *муринї*.

Для I-го і IV-го відмінка уживаєсь часто давнє закінченє двійні (*вјсе і вјси*).

Не мають числá од.: *вјзи, Броди, родичи, кліщі*.

§. 39. В II-ім відм. мають дѣлки іменники замісь *ів*, *ів*, — закінченє *ий*, на пр.: *гостий, коний, гроний*.

Деколи лвшась сей відмінок без закінченя, на пр: *до сусідів* або *сусід, чобит, пять день* = *пять днів*. Від іменника *локоть* кажемо в II-ім відм. *пять локот*. Осо-

бліво не мають в II. в. ч. мн. закінченя ті іменники, що відкидають наросток *и*, на пр.: *селян, християн*... Кажемо

Болгар і Болгарів, але від іменника *Сербин* лишє: *Сербів*...

§ 40. IV-ий відм. іменників особових (§. 23, 2, а), рівна II-му (*чоловіків, учителів*), прѣчих жлвѣтних і неживѣтних рівнась I-му (*лисї, конї, лїварї*...).

Що до відмінків III ого, VI-ого і VII-ого гл. §. 32.

§. 41. Дѣлки іменники відмінюють ся відом окремим:

брат — в числї мн. *братї*... і т. д. або: *брáтя*,

III: *брáтям*, VI. *братьмї*, VII. *брáтях*;

Господь, II. *Господи*, III. *-у* або *-ѣви*, IV. = II.

V. *Господи*, VI. *Господом*, VII. в *Господї*;

Христѣс, Христá... (і т. д. без *ос*);

великдень, великодня, великоднеси, IV. = I.

VI. *великоднеси*, VII. (*по*) *великодні* або *велицїдні*.

§. 42. Іменники муж. р. на *о* відмінюють ся в дальших відмінках так, як *лис* (*лїсийла, лїсийлови*...); іменник на *е* відмінюють ся так, як *товариш*, (*хлопїща*...).

Іменники на *-ко* (*бўзько*...) мають в V. і VII. в. ч. од. закінч. *-у* (*бўзьку, бáтьку*)... Іменники на *о* (*дїдусѣо*) мають в V. і VII. в. ч. од. *ю* (V. відм. *дїдусю*, VII. в *дїдусю, при нѣню*...). Кажемо також в V. відм. ч. од. *тáту* і *дїду*.

§. 43. Наголос лишас ся звичáйно на тїм самїм складї, на котрїм є в I. відм. ч. од.; але кажемо: *лев, льва, львѣви*... *лес, лѣви*... *листок, лїсок* — *листка, лїску*... (по вїпáденю *о, е*). Кажемо: *зуб, зўби*, але *зубїв*...; *сїмїху, вїкї*... — *сїмїхи, (на) вїки*; *плугї* — але *два плуги* (гл. §. 19.)

Від-мінок	На питанє	Число оди́нчче	Число мно́ге
I.	хто? що?	воєво́д-а	воєво́д-и
II.	чий? -я? -є?	воєво́д-и	воєво́д-ів
III.	кому? чому?	воєво́д-ї	воєво́д-ам
IV.	кого? що?	воєво́д-у	воєво́д-ів
V.	—	воєво́д-о	воєво́д-и
VI.	ким? чим?	воєво́д-ою	воєво́д-ами
VII.	в кім? в чім?	воєво́д-ї	воєво́д-их

Подібно відміняють ся: *зайда, хлопчина...; нероба; Тома...; владика, каліка, бідняга...*

Кажемо в III. і VII. відм. ч. од.: *неробі, Томі (§. 15.); владичі, калічі, біднязі (§. 16, 1).*

Від-мінок	На питанє	Число оди́нчче	Число мно́ге
I.	хто? що?	тєсл-я	тєсл-ї
II.	чий? -я? -є?	тєсл-ї	тєсл-їв
III.	кому? чому?	тєсл-ї	тєсл-ям
IV.	кого? що?	тєсл-ю	тєсл-їв
V.	—	тєсл-ьо	тєсл-ї
VI.	ким? чим?	тєсл-єю	тєсл-ями
VII.	в кім? в чім?	тєсл-ї	тєсл-их

Подібно: *судя (або судия), пняниця, вельможя (вельможі не вельможі, вельможам не вельможям, §. 16, 3).*

Судил має в V. відм. ч. од. *судийо* або *судив*.

Прімітки до вірців третого і четвѣртого.

§. 46. Відм. IV. ч. од. кінчить ся все на *у, ю*; відм. IV. ч. мн. іменників особових рівнаєсь II-ому (пор. §. 40).

Відм. V. ч. од. може мати також закінченє *е*, на пр.: *пянице* (хоть кажемо і *пяницьо*).

В відм. II-ім ч. мн. кажемо *воєводів* або без закінченя *воєвод, пяниць, вельмож...* (порів. §. 39).

Наголос лишає ся звичайно на пни; але *дружба* має в I. в. ч. мн. *дружби*, а навідворот *слуга*, I. в. ч. мн. *слуги*.

Відміна іменників жєньских

§. 47.

Взорєць перший.

Від- мінок	На питає	Число однічне	Число мноє
I.	хто? що?	<i>сил-а</i>	<i>сил-и</i>
II.	чий? -я? -є?	<i>сил-и</i>	<i>сил</i>
III.	кому? чому?	<i>сил-ї</i>	<i>сил-ам</i>
IV.	кого? що?	<i>сил-у</i>	<i>сил-и</i>
V.	<i>Ким?</i>	<i>сил-о</i>	<i>сил-и</i>
VI.	ким? чим?	<i>сил-ою</i>	<i>сил-ами</i>
VII.	в кїм? в чїм?	<i>сил-ї</i>	<i>сил-ах</i>

Подїбно відміняють ся: *глина, громада...*; *риба, ступа, барва, пара...*; *мука, дуга*.

Риба має III. і VII. відм. ч. од. *рибі* (не *рибї*; *ступї, барвї, парї, г* 15); *мука* має *мука* (*мука*, *мука*, §. 16, 1).

Від-мінок	На питанє	Число однинчне	Число многе
I.	хто? що?	суніц-я	суніц-ї
II.	чий? -я? -є?	суніц-ї	суніць
III.	кому? чому?	суніц-ї	суніц-ям
IV.	кого? що?	суніц-ю	суніц-ї
V.	—	суніц-е	суніц-ї
VI.	ким? чим?	суніц-єю	суніц-ями
VII.	в ким? в чім?	суніц-ї	суніц-яса

Подібно: *праця, тополя, болони...*; *надія, шія...*; *буря, зоря...*; *рожа, гриша, задача, саджа, тєца.*
Надія (надій-а) має в V. в. ч. од. *надіє* або *надійо*,
 VI. *надією* (гл. §. 9), II. ч. мн. *надії*; *буря* має II. в. ч. о. *бурі* (§. 15), II. ч. мн. *бур*; *рожа* має *рожі, рожу, роже* або *рожо* (§. 9), *рож, рожи.м, рожи.ми, рожах*, (§. 16, 3).

Примітки до взірців першого і другого.

§. 49. *Церква, хоругва* мають I. відм. ч. од. також після взірці третого: *церков, хоругва*.

По змігченнх стоїть *а* не *я* (*рожа*), по *р* в одних іменниках *а* в других *я* (*віра* — *буря*).

§. 50. В II-ім відм. стоїть по змігченнх *ї* (*рожі*), по *р* стоїть *и*, селі в I. було *а*, а *ї*, селі в I. було *я*; на пр.: *віра* — *віри*, *буря* — *бурі*.

§. 51. III. відм. кінчать ся на *ї*, а по губних, змігченнх і по *р* на *і*: *рибі, рожі, бурі*; горішні м'ячать ся перед *ї* на *ць, зь, сь*; *руцї, владичї, мусї, нозї*. Побіч *ї, і* лучась в іменниках закінченнх на *я* і по

змігчених *и* (царіици, буря, рожу...); але по самозв. лиш *ї*: надїї.

§. 52. В V-ім і VI-ім відм. явлїсь по змігчених в закінченю *е* замість *о* (роже, рожею); по самозвукх побіч *є* також *ї* (надїє, надїїо).

Так само буває у тих, котрі в I. відм. кінчать ся на *ря*, на пр.: *буре, бурею; зоре, зорею...* Але *віра, міра, нара...* мають лиш *віро, вірою; міро, мірою...*

VII-ий відм. рівний заведи III-му.

§. 53. В I-ім, IV-ім і V-ім відм. числа мно́гого стоїть по змігчених закінченє *ї* (рожі, тїї). Так само по *р*, если в I. в. ч. о. є *ря*: *буря — бурі*. Але: *норі — норі*.

Число двійне кінчить ся і в твердїх іменниках на *ї* (по губник і змігчених — *ї*; гортанні м'ячать ся на *ць, зв, сь*); на пр.: *дві силі, дві риби, дві рожі, дві мусі*.

Тільки число мно́ге або двійне мають іменники: *віжки, ножиці, м'ясниці...*

§. 54. II-ий відм. числа мн. не має особного закінченя, бже кінчить ся на твердїй, м'якїй, змігчений співзвук або на *ї* (*сил, царіиць, надїї; рож, бур*). При тіх переходить в закінненім складі *о, е* звичайно на *ї, ї*: *стодїл, берїз, слїз...* (§. 10). Кажемо однакож: *підкв побіч підків, черед, серед...*, а не *черід, серід*.

Деколи знов вставляєсь для улегшеня вимови *о* або *е*: *вівірок (вівірка), вігадок, сосєн, овєць...*

Рідко коли уживаємо закінченя *-ів, -їв*: *бсів, стєрнів, безоднів*, побіч *безодень; хатїв* побіч *хат; цєрква* має *цєрквє* або *цєрквїв*.

§. 55. В III-ім, VI-ім і VII-ім відм. мають іменники, закінчені в I-ім відм. ч. од. на *ря — ям, ями, ях*: *бурям, бурями, бурях*. Але *хмара* має *хмарами* і т. д.

§. 56. Наголоє лишаєсь звичайно, як в I-ім відм. числа од.; але кажемо в II-ім відм. ч. од.: *драбини, стодолі, жінки, кухні...*, а в I. ч. мн. *драбини, стодолі, жінки, кухні*, в II. ч. мн. *драбин, стоділ, жінок, кухонь...*

(Жовніські іменники закінчені співзвучком, §. 28. 2, б).

Від- мінок	На питанні	Число однинче	Число многе
I.	хто? що?	часть, річ, твар	част-и
II.	чий? -я? -є?	част-и	част-и і
III.	кому? чому?	част-и	част-и м річ-а м твар-и м
IV.	кого? що?	часть, річ, твар	част-и
V.	—	част-и	част-и
VI.	ким? чим?	част-ю	част-и м и річ-а м и твар-и м и
VII.	в ким? в чім?	част-и	част-и х річ-и х твар-и х

Подібно відміняють ся: *пам'ять, мідь, жовч, подорож, мист, товщ...*; *кість* (кості, §. 10); *ніч* (ночі); *осінь* (осени), *піч* (печі).

Прямітки до взірця третього.

§. 58. I-ий і IV-ий відм. ч. од. кінчать ся м'яко, окрім губних, зм'ячених і *р*, (на пр.: *кров, річ, твар*).

В VI-ім відм. побіч *-ю* лучаєсь *-ю*, на пр.: *частю, любовю...* Іменник *кров* має *кровю*, *кровою* або *крівлю, кривою*.

§. 59. В II-ім відм. числа мн. лучаєсь деколи закінченє *ів, ів; нісів, ноів*. В III-ім, VI-ім і VII-ім відм. є побіч закінчень *-и м (-а м), -и м и (-а м и), -и х (-а х)* — також *-е м -ь м и (-ь м и), -е х*; на пр.: *грудь м, грудь м и, пригорі м и, в грудях...*

§. 60. Іменик *мати* відмінює так: II. *матери*, III. *матери*, IV. *матір*, V-ий відм. *матри*, VI. *матерію*, VII. *матери*. В ч. мн. *матери*, *материй* і т. д.

§. 61. Тільки число мн. або двійни мають: *саїни*, *доєрї*. В II. відм. *саїній*, *доєрїї* і т. д... Прочі відмінки відмінюють ся правильно, як ч. мн. слова *часть*. Побіч: *доєрмії* кажемо *доєрїма*.

§. 62. Наголоє зміняєсь рідко: *части*, *частию*, *частий*...; але *груди* — *грудий*, *грудьмі*...

Відміна імеників середніх.

§. 63.

Взорець перший.

Від- зивок	На питанє	Число однинче	Число многа
I.	хто? що?	<i>тіл-о</i>	<i>тіл-а</i>
II.	чий? -ій? -ї?	<i>тіл-и</i>	<i>тіл</i>
III.	кому? чому?	<i>тіл-у</i>	<i>тіл-ам</i>
IV.	кого? що?	<i>тіл-о</i>	<i>тіл-а</i>
V.	—	<i>тіл-о</i>	<i>тіл-а</i>
VI.	ким? чим?	<i>тіл-ом</i>	<i>тіл-ами</i>
VII.	в ким? в чим?	<i>тіл-ї</i>	<i>тіл-ах</i>

Подібно відмінюють ся: *зєрцало*, *рїю*, *золото*...; *озеро*, *богїтство*, *прїдиво*...; *яблоко*, *ліхо*.

Озеро має *озерї*, не *озерї* (гл. §. 15); *богїтство* має *богїтствї* (§. 15). *яблоко* має *яблочї* (§. 16, 2).

Дьлікі іменики закінчені на *-ко* мають в VII. відм. ч. од. закінченє *-у*, на пр. в *війску*, на *ліжку*.

§. 64.

Взоріць другий.

Віт- минок	На питање	Число одиначне	Число мно́го
I.	хто? що?	нарікан-в	нарікан-я
II.	чий? -я? -є?	нарікан-я	нарік
III.	кому? чому?	нарікан-ю	нарікан-я.м
IV.	кого? що?	нарікан-в	нарікан-я
V.	—	нарікан-в	нарікан-я
VI.	ким? чим?	нарікан-ем	нарікан-я.ми
VII.	в кім? в чім?	нарікан-ю, -ї	нарікан-я.х

Подібно: *волосє, каміне, зілє...*; *подвіре, вістрє, піре...*; *євангєліє, милосєрдие...*

Подвіре к. в VII. в. *подвірю* або *подвірі* (§. 15).

II. в ч. мн. *подвир*. Так сáмо: *вістрі, вістр...*; *євангєліє*

II. ч. мн. *євангєлії*.

Подібно відміняють ся також іменники, закінчені на *є* з попередньою з'ягненою, на пр.: *піддáше, поручє, топоричє...* Однакож по з'ягченнх співзв'яках не стоїть ніко́ли м'який самозв'як. Длятого замість *я* стоїть *и* і т. д., на пр.: *піддáша, -у, -ем, -у* або *-ї*; ч. м. *піддáша, піддáш, -а.м, -а.ми, -а.х*.

§. 65.

Взоріць третій.

Віт- минок	На питање	Число одиначне	Число мно́го
I.	хто? що?	сонц-є	сонц-я
II.	чий? -я? -є?	сонц-я	сонць
III.	кому? чому?	сонц-ю	сонц-я.м
IV.	кого? що?	сонц-є	сонц-я
V.	—	сонц-є	сонц-я
VI.	ким? чим?	сонц-ем	сонц-я.ми
VII.	в кім? в чім?	сонц-ю, -ї, -и	сонц-я.х

Подібно: *сєрце, по́ле, крильцє, ...це...*

Примітки до вірців першого, другого і третього.

§. 66. I-ий відм. ч. од. іменників, закінчених на *є*, кінчать ся на Україні також на *-я (-а)* при подвоєнню попереднього співзвук: *нарікання, піддаша, життя...*

§. 67. В III-ім відм. мають деякі іменники закінчене *-ови, -єви*, на пр.: *ліху* і *ліхови, сонцю* і *сонцєви*.

§. 68. IV-ий і V-ий відм. всіх іменників середніх рівнясь в обох числах все I-му.

§. 69. В VII-ім відм ч. од. переважає в іменниках, закінчених в I-ім відм. на *-о*, закінчене *-ї*, по *р -- і*: в *озері*. Гортанні м'якчать ся: *на яблуці*. Але деколи в тих іменниках, а також в усіх, закінчених в I-ім відм. на *є (е)*, кінчать ся сей відм. на *-у, -ю*, то зн. рівнясь III-ому, на пр.: в *війску, в місточку, на подвірю, на піддашу*. Іменники закінчені на *є*, мають в VII. деколи *и*, на пр.: *на сонцю* або *на сонци, в полі, на підданні*.

§. 70. I-ий, IV-ий і V-ий відм. числа мн. рівні (порів. §. 68). Зміж іменників, закінчених на *є, є*, стоїть в сїм відм. тільки по зм'ячених *а*, проче же *я*: *піддаша, але подвір'я, сонця, поля*.

§. 71. Число двійне кінчать ся на *ї*, а по *р* і по зм'яч. на *ї*: *дві озєрі, євангєлії, крильці*. Горт. м'якчать ся: *дві яблуці*. Від іменн. на *є, є* уживаєсь ч. дв. рідко.

Тільки ч. мн. або дв. мають: *вила, дров'я, ворота, крижі, вії...* Від іменника *плече* — є тільки ч. дв. *плєчі*.

§. 72. II-ий відм. ч. м. не має особного закінчення. Отже кінчать ся на твердій, м'якій, зм'яченій співзвук або на *ї*: *тіл, нарікань, подвір, піддаш, сонць, євангєлій*. При тїм переходять *о, е* часто на *ї, ї* (*поле, село, ворота — піль, сїл, ворїт*). Деколи вставляєсь *о, е*, на пр.: *вікно, крильця, яйце*, II. в. ч. мн.: *вікон, крилєць, ябць*.

Деколи приходить закінч. *ів, ів* (кором'єсел або кором'єслив, крижів, морів, присл'єво...). Слово плечі має в II. відм. ч. мн. плечійі, а в VI. ч. мн. плечіма.

§. 73. Око і ухо відміняють ся в ч. мн. двоїко: коли око означає вагу або міру, то відміняє ся як т'ло (ока, ок, ока.м...). Колиж означає очи в голові, то має: очійі, очам, IV. і V. очи, VI. очами або очіма, VII. очах.

Ухо відміняє ся як т'ло, коли означає ухо звірка або людське. Число многе *уши* уживає ся тільки про людські уши і відміняє ся тоді як очи.

§. 74. Наголос іде після I-ого відм. ч. од.; але вікно... має ч. мн. вікна, вікон; колесо..., ч. мн. колéса; звіже ч. мн. звіжа...

§. 75. Взорець четвертий.

(Іменники серед. роду, що розширяють пень, §. 28, 3, б).

Від- мінок	На питає	Число одиничне	Число многе
I.	хто? що?	ягня лошá	ягнят-а лошат-а
II.	чим? -я -é?	ягнят-и лошат-и	ягнят лошат
III.	кому? чому?	ягнят-и, ягнят-ї лошат-и, лошат-ї	ягнят-им лошат-ам
IV.	кого? що?	ягня лошá	ягнят-а лошат-а
V.	—	ягня лошá	ягнят-а лошат-а
VI.	ким? чим?	ягнят-ем, ягн-ям лошат-ем, лош-ам	ягнят-ами лошат-ами
VII.	в кім? в чім?	ягнят-и, ягнят-ї лошат-и, лошат-ї	ягнят-ах лошат-ах

Подібно як *ягня*, відмінюють ся: *гуся*, *хлопця*, *горця*; подібно як *лоша*: *курча*, *дівча*...

Примітки до вірця четвертого.

§. 76. Відмінки I., IV. і V. іменників роду середнього в обох числах є собі рівні (гл. §. 68).

Імя відміняємо: II. *імя* або *імен-и*, III. VII. *імя* або *імени*, IV. V. = I., VI. *імям*, *іменем*; ч. мн. I. *імя* або *імена*, II. *імен*, III. *імям*, *іменам*, IV. і V. = I., VI. *імями*, *іменами*, VII. *імях*, *іменах*. Так сяко: *рамя*, *сімя*, *віймя*...; подібно *тімя*, II. *тіми*, III. і VII. *-ю*, VI. *-ям*, ч. мн. *тімя*, *тімѣв*, *тімям* і т. д.; (рідше уживаєсь *тімени*... і т. д.).

Наголос як в I. в. ч. од.; але *імя* — *імени*, *імена*, *імен*, *іменами*, *іменах*. Подібно *рамя* — *рамени*, *рамена*. Протівно: *віймя*, *віймени*, або *вимені* і т. д. як *імена*. Скорочені форми не змінюють наголосу: *імя*, *імя*, *імен* і т. д.

Іменники невідмінні.

Чужі імена власні.

§. 77. Не відмінюють ся іменники: *алилуя*, *амінь*, *пів* (= *половина*)... і назви букв (*а*, *бе*, *ве* і т. д.). Лиш в деяких відмінках уживають ся: *перекір* (*наперекір*), *живцем*, *робом*.

Не відмінюють ся часто також чужі імена власні (§. 23, 1.), на пр.: *Анжю*, *Сардю*, *Поатю*...; інші чужі імена власні відміняємо після якоїсь відмінки рускої, на пр.: *Цезар*, *Цезар-а*... як *лївар*; *Троя* — як *надїя*.

II. Прикметники.

§. 78. *Добрий отець*. *Пильний ученик*. *Зелений гай*. *Студені вода*. *Холодне літо*. *Братів сад*. *Сестрин пояс*.

Бараній ріг *Лися шерсть* *Гусє крило*.

Методична граматика рус. мови

Одні прикметники відповідають тільки на питання *який?* — *добрий, пильний, зелений, студена, холодне* — отже виражають прикмету (гл. §. 22. 2); другі відповідають на питання *який і чий?* отже можуть виражати попри прикметі також посідане, на пр.: *братів, сестрин, бараний, ліся, гусь*.

§. 79. *Івась пильний. Петрусь пильніший. Нікола найпильніший. Хата висока, школа висока, церков найвисша.*

Порівняне іменників між собою виражаємо трьома степенями: першим (*пильний, висока*), другим або висшим (*пильніший, висока*) і третім, найвисшим (*найпильніший, найвисша*).

Другий стіпень творимо доданем до пня прикметників наростків *-ший* або *-йший*: *мил-ий мил-ший, мил-йший, ясн-йший, студен-йший, свят-йший*.

По губних, гортанних, спячих, зм'ячених, по *р* і по *н* додаємо *-ший* (без *ь*), на пр.: *груб-ший, мяк-ший, низ-ший, дуж-ший, скор-ший, ран-ший*, або *-йший* (*-йший*), на пр.: *туп-йший, остр-йший*.

Наросток *-йший* (*-йший*) уживаємо особливо, щоб улекшити вимову (*ясн-йший*, зам. *ясний*). Кажемо часом також: *кращий* побіч *красний* (зам. *красний*), *красніщий* побіч *краснійший*; *дорощий, дужий*...

Перед *-ший* випадають *к, ок, ек* і *н* (*вуз-ий* — *вуз-ший*; *висок-ий* — *вис-ший*; *далек-ий* — *дал-ший*; *красн-ий* — *крас-ший*); з переходить перед *-ший* на *ж* (*убо-г-ий* — *убо-ж-ий*) або випадає (*мяк-ший, легший* — зам. *мякший, легший*).

Добрий має II. стіпень *ліпший*, або *лучший*, *злий* — *гірший*, *малий* — *менший*; побіч того кажемо також *добрійший* (*-йший*), *злійший, малійший*; великий має більший.

Третій ступінь творимо, додаючи до другого ступеня приставку **най-** (**найкрасніший** або **найкрасший**)...

Відміна прикметників.

§. 80. Прикметники мають три відміни інші закінчення, ніж іменники.

Ч и с л о о д н и ч н е				
Від-мінок	На питанє	Р і д		
		мужеский	жёнський	середний
I.	хто? що?	добр-ий	добр-а	добр-е
II.	чий? -я? -е?	добр-ого	добр-ої	добр-ого
III.	кому? чому?	добр-ому	добр-ій	добр-ому
IV.	кого? що?	добр-ий (дім) добр-ого (коня, чоловіка)	добр-у	добр-е
V.	—	добр-ий	добр-а	добр-е
VI.	ким? чим?	добр-им	добр-ою	добр-им
VII.	в ким? в чим?	добр-ім	добр-ій	добр-ім

I.	хто? що?	гус-ий	гус-я	гус-є
II.	чий? -я? -е?	гус-ього	гус-ьої	гус-ього
III.	кому? чому?	гус-ьому	гус-ьій	гус-ьому
IV.	кого? що?	гус-ий (клюв) гус-ього (настуха)	гус-ю	гус-є
V.	—	гус-ий	гус-ю	гус-є
VI.	ким? чим?	гус-ім	гус-ьою	гус-ім
VII.	в ким? в чим?	гус-ім	гус-ьій	гус-ім

Число многе (на всі три роди)			
I.	хто? що?	добр-і	гус-ї
II.	чий? -я? -є?	добр-их	гус-їх
III.	кому? чому?	добр-им	гус-їм
IV.	кого? що?	добр-і (хаті, коні, хлонята) добр-их (учеників)	гус-ї гус-їх
V.	—	добр-і	гус-ї
VI.	чим? чим? ґ.	добр-ими	гус-їми
VII.	в кім? в чім?	добр-их	гус-їх

І П р и м і т к и.

§. 81. I-ий і V-ий відм. ч. од. кінчать ся в роді муж. на *-ий, -їй*. Але деякі прикметники, особливо сі, що означають посідає, не приймають часом закінчення *-ий*, на пр.: *сестрин* або *сестриний*, *здоров* або *здоровий*, *рад* або *радий*; *о, е* переходить притім в замкненім складі звичайно на *і, ї*, на пр.: *братів* або *братовий*, *учителів* або *учителєвий*... (гл. §. 10).

Такі прикметники закінчені на *н*, приймають часто перед *н* в I. відм. ч. од. роду мужеского *е*, котре в усіх інших відах звичайно випадє, на пр.: *голоден* або *голодний* (голодного), *Господень* або *Господній*, *гѳден* або *гѳдний* і т. д.; але: *спасєн* або *спасєний*.

В роді жєньскім кінчать ся прикметники на *-а, -я*, рідше на *-ая, -яя* (*дѳбрая, гусяя*); в роді середнім на *-е, -є*, рідше *-ѳе, -ѳє, -ѳє*, (*дѳбров, дѳбрєє, гусєє*). Деколи є *о* зам. *е*, так на пр. звичайно кѳжено: *гѳдно*, *вїнно*, не *гѳдне, вїнне*.

§. 82. IV. відм. ч. од. роду муж. має закінченє двоїке. пієла тѳго, чи говоримо про іменє неживѳтні (*дѳбрїй дім*), чи живѳтні (*дѳброго коня, гусьѳго пастуха*), пор. §. 31

§. 83. IV-ий відм. роду женьск. кінчять ся також на *-ую -юю* (добрую, гүсюю). VI-ий відм. р. ж. заміняє часем *-ою* на *-ов* (добр^{ов}...).

§. 84. I-ий відм. ч. мн. прикметників, що відповідають на питане якій, має також закінчене *-ії, -її* (добр^{ії}, гүс^{її}).

§. 85. IV-ий відм. роду муж. числа мн. має також закінчене двойке, після того, чи говоримо про імена неживотні або про імена звірят, чи про особи, отже: *я бачив великі домі, я бачив великі лисі, але я мав добрих учителів* (гл. §. 40). В роді середнім кажемо за всіди: *я бачив добрі хлопята* (IV. в. = I-ому).

§. 86. Подібно, як *добрії*, відміняють ся: *тупий, грубий, лівий, хромий, богатий, твердий, лисий, борзний, кінчий, головний, перший, дужий, могутий, звязтунчий, бистрий, веселий*. Також степені висші: *красший, краснійший, крашеї, наймильший, найстарший, найкраснійший, найкращий*...

Подібно також: *здоров* або *здоровий* (здорового, здоровому...). *здорова, здорове; готів, -а, -е; ласкав, рад; татів, дідів...* (татового, дідового і т. д.), *татова, дідова, татове, дідове; ковалів* (ковалівового...), *коваліва, коваліве, учителів...*

Подібно також: *вдовин* (вдовиного, вдовиному і т. д.), *вдовина, вдовине; вітен* або *вітний* (вітн-ного, вітн-ому...), *вінна, вінно* або *вінне*; *гóдем* або *гóдний* (гóдного...), *гóдни, гóдно* (-е); *го́лден, ясен* або *го́лдний, ясний...*; *спасен* (спасенного...), *спасена, спасене* (або: *спасенний, -а, -е*), *зелен* або *зелений, зелена, зелене...*

Подібно як *гүсїї*, відміняють ся: *їхній, їхня, їхне* (від заіменяка *їх*), *бараній*; *лісїй* (від *ліса*), *песїй...*; *Господень* або *Господній* (Господнього і т. д.), *Господня, Господне*. Кажемо: *спідній, -я, -е, верхній,*

внїшній, братній, сїнїй..., або і з твердїм закінченєм: сїдний, -а, -е, верхній, внїшний, братній, сїнїй...

§. 87. Сї прикметники, що уживають ся jako іменники відмінюють ся також після вїрцїв: *добрїй, гусїй* на пр: *лїснїчий, лютїй* (мїсяць), *блїжнїй* і т. д. (*лїснїчого, блїжнього*); *цїсарєва, братова* (*цїсарєвої, братової, цїсарєвій* і т. д.): *прїдане* (= вїно), *Княже, Жабє* (*прїданого, Княжого, Жабїюго*). В родї жєньскїм і середнїм уживаємо дєколи закінчень іменників, на пр.: *цїсарєви* побїч *цїсарєвої, Княжа* побїч *Княжого*.

Іменá власнї на -*ів, -їв*, відмінюють ся все як іменники, на пр.: *Костомарїв, Ковалїв* — II. *Костомарова, Ковалєва*, III. *Костомарову, Ковалєву* і т. д.

III. Числївникї.

§. 88. *Одєн дуб. Двї тополї. Пять сосон. Приїшли обá* (*обидвá*).

Перїшїй раз. Дрўга годїна. Сємїй жнець.

Однó, двобє... четвєро... (людїй). Приїшли обобє.

Ходїть по однóму, по двá..., по двáйцять (по двобє, по тробє..., по двáйцятєро...).

Однáкїй (однáковїй) сїосїб, двойка, тройка мїра. Двоїста, троїста музїка. Подвїйна, потрїйна, почвїрна робóта. Однократнїй, двократнїй, однáйцятїкратнїй.

Раз (двá рáзи, трї рáзи...); двїчи, трїчи, подвїйно, потрїйно, почвїрно, двакрòть (двокрáт), трїкрáт, стокрáт... (двокрáтно, трїкрáтно...). Упервє, у дрўге, впервє, вдрўге)..., у пятє...

Числївникї відрїзняємо:

1. головнї, котрїми відповїдаємо на пїтанє вїзько? і виражаємо числó осїб або рїчїй, на пр.: *одєн, двá, обá, (обидвá)..., пять..., сто...; тїсьчї або тїсьчá, мїлїон;*

2. порядкові, котрими відповідаємо на питання котрий?, котрій з ряду? на пр.: *перший, другий... десятий, сотний, тисячний, мільйонний*;

3. числівники збірні (*одно, двоє, об'є, п'ятеро, одинадцять, дванадцять* трьох).., на питання кілько?;

4. числівники поділові (*по одному, по два...*) на питання по кілько?;

5. числівники множинні (*однакий, двойкий, подвійний, двоїстий, дзюкрятний...*), на питання кількоракий? кількокрятний?;

6. Прислівники числові (*раз, двічі, тричі, двократ, вперше...*);

7. Числівники неозначені (*кілька, досить, кільканайцять, кількадесять...*), коли не кажемо точно, кілько чого є; сюди належать по частині і такі прислівники прикметників, як *мало, багато...*

Відміна числівників.

Ч. 89: Числівники головні. Числівник *один*, *одна*, *одно* відмінює ся після зворотня прикметникового *добрий*, тільки *є* випадає у всіх інших видах: *одна, одно; одного, одної, одного; одному, одній, одному...*; ч. мн.: *одні, одних* і т. д. Так само *дванадцять один*... *сто один, дванадцять одна, сто одно; дванадцять одного, сто одної* і т. д.

Числівники головні: *два (дуби), дві (риби), дві (селі, або також два села), об'є, об'є, обидва, обидві, три, чотири* відмінюють ся в дальших відмінках на всі три роди однакого:

II. в. *двох, обох, обидвох, трох, чотирьох*;

III. в. *двом, об'єм, обидвом, тром, чотирьом*;

IV. в. = I-ому; тільки при мужеских іменах осіб рівнаєсь сей відм. II-ому, на пр.: *двох чоловіків. вобо-дів*, (пор. §. 40);

V. в. = і-ом,

VI. в. двома́, обома́, обидвома́, трима́, чотирма́) (або й чотирма́).

VII. в. = II-оку.

Числа́ однинного, розуміє ся, нема́.

§. 90. Числівники́ п'ять до дев'я́тьдесять дев'я́ть закінчені на -ТЬ, можна відмінити зго́йко, або після взірця трéтого іменників жі́нських (як *часть*, §. 57), окрім відм. V-ого і VI-ого, або також подібно, як *два*, *три*...

Від-мінок	Числ о днннчнє		
I.	п'ять шість	сім	вісім
II.	п'яти, п'ятьох шесті, шістьох	семи, семох	осьми, осьмох
III.	п'яти́, п'ятьо́м шесті́, шістьо́м	семи́, семи́м	осьми́, осьмо́м
IV.	п'ять	сім	вісім
V.	п'ять	сім	вісім
VI.	п'ятьма́ шістьма́	сімма́, семи́ма	вісімма́, вісь- [ма́]
VII.	п'яти́, п'ятьо́х шесті́, шістьо́х	семи́, семо́х	осьми́, осьмо́х

В VI. відм. уживаєсь рідше *п'ятию*, *п'ятю*.

V. = I. (клічемо на пр.: *ви п'ять, ходіть сюди!*).

§. 91. Сорок і сто звичайно вістають ся невідмінні (до сорок *людей*, до сто *людей*); але кажемо також в II-ім відм.: *сорока́ і ста, сот* (*сорока́, ста людей*; *двох, трох... сот*); часом уживаємо від сто також відм. III. ч. мн. *стам* і VI. *стома́*.

Подібно: *двіста*, *триста*, *п'ятьсот*, *дев'ятьсот*; кажемо: *п'ятисот* або *п'ятьсот людей*...

§. 92. *Тисяч* (*тисячи*) відміняє ся або після взірця *часть* (§. 57.) або після взірця *рѳжа* (§. 48.): II. і III. *тисячи* або *тисячі*, IV. *тисяч* або *тисячу*, V. *тисячи* або *тисяче*, VI. *тисячю* (-*єю*), VII. *тисячи* (-*і*); ч. мн.: *тисячи* (-*і*), *тисячий* або *тисяч*, *тисячам*, IV. і V. в. = I-ому, *тисячами*, *тисячах*.

§. 93. Числівники збірні (*чѳтверо*, *пѳтеро* і т. д.) лишають ся або невідмінні (*дванѳццѳтеро* *людям*...) або прибирають в дѳльших відмінках закінчення: -*ерох*, -*ером*, -*ерома*, -*ерох* на пр.: *чѳтверох хат*, до *чѳтверо лодий*, *пѳтеро м* або *пѳтеро* *людям*, *сѳмерома* або *сѳмеро спонѳми*, при *дѳвятерох* *людях*...

§. 94. Числівники порядкові і множні (*першій*, *другий*, *третій*..., *сотний*, *тисячний*... *однакий*, *двоїстий*...) відміняють ся як прикметники (§. 80).

IV. Заіменники.

§. 95. *Івась ніше*. *Хто ніше?* — *Івась*. Показуючи на *Івася*, можемо сказати: *Він ніше*, — *Івась* сам про себе відповість: *Я нішу*. (Гл. §. 22, 4).

1. *Я нішу*, *ти читаєш*, *він* (*она*, *оно*) *бігає*; *ми нішемо*, *ви читаєте*, *онѳ* бігають.

Ті заіменники, що ними вказуємо або на свою особу або на особу того, що до него говоримо, або на особу того, що про него говоримо, зовуть ся заіменники особові. (Перша, друга, трета особа).

2. *Мію ся*. *Ти бавиш ся*. *Він* (*она*, *оно*) *трудить ся*... *Беру собі яблуко*. *Беремо собі яблуко*...

Заіменник, що звертає дієство до тої самої особи, котра щось робить, зовѳе ся зворѳтний. (*Я* — *собѳ*, *ти собѳ*, *він собѳ*, *ми собѳ*, *ви собѳ*, *онѳ собѳ*...; в німѳцкѳм інакше: *ich nehme mir*, *du sammelst dir*, *er sammelt*

sich, wir nehmen uns, ihr nehmet euch, sammeln sich.

3. **Мій** образок. **Твоя** табличка... **Мі** **моя, моє, твій, свій, наш, ваш, їхній**

Заіменники, означаючи чісь посіданє, отже такі, комусь щось присвоюють, вовуть ся присвоюючи.

4. **Сеї, отсеї** хлопець. **Ся, отся** слава **Той, оттой** дім; **тамтой** сад; **сам** (самий) **той сам, той же, такий** чоловік...

Заіменники, що ними вказуємо на особи або річи, вовуть ся вказуючі.

5. **Був** ту чоловік, **про котрого** ми вчєре **говорили. Нічо** не має, **хто** нічо чєсно не заробив **Пропало, що** в воду впало.

Заіменники, що відносять ся до когось або до чогось попереду названого, називають ся відносні (чоловік — **про котрого; нічо не має сеї, хто...**).

6. **Хто** прийшов? **Що** стало ся? **Котрий** **в вас се зробив? Яка** се книжка? **Чий** ремінець? **Що** за одєн? **Кілько** вас?

Заіменники, що ними питаємось, вовуть ся питаїні.

Заіменники **котрий, -а, -е і хто**, що можуть бути часом відносні, часом питаїні.

7. Заіменники, що не вказують на якусь точно означену особу або річ, вовуть ся неозначені: **весь, всякий, кождий, інший, ніякий, хтонебудь...**

Відміна заіменників.

§. 96. В відміні заіменників відріжняємо особно відміну заіменників особових і заім. зворотного — і відміну прочих заіменників.

ch, sie

Мій,
твій.
такі, що

слава.
Мій),

зовуть

вчора
робив.

чогось,
вік —

грий
нець?

айні.
бути

ачену
ткий,

міну
бчих

1. Заменники особові і заменник зворотний.

Від- мінок	На питанні	Число одиничне	
		Особа I.	Особа II.
I.	хто? що?	я	ти
II.	чий? -я? -є?	мене	тебе
III.	кому? чому?	мені	тобі
IV.	кого? що?	мене	тебе
V.	<i>хто?</i>	я	ти
VI.	ким? чим?	мною	тобою
VII.	в кім? в чім?	мені	тобі

Від- мінок	На питанні	Число одиничне			
		Особа III. (роду м., ж. і с.)			З. зворотний
I.	хто? що?	він	она	оно	—
II.	чий? -я? -є?	єго	єї	єго	себе
III.	кому? чому?	єму	її	єму	собі
IV.	кого? що?	єго	її, (єї)	єго	себе, ся
V.	—	—	—	—	—
VI.	ким? чим?	ним	нею	ним	собою
VII.	в кім? в чім?	нім	ній	нім	собі

Від- мінок	На питанні	Число многе		
		Особа I.	Особа II.	Особа III.
I.	хто? що?	ми	ви	они
II.	чий? -я? -є?	нас	вас	їх
III.	кому? чому?	нам	вам	їм
IV.	кого? що?	нас	вас	їх
V.	—	ми	ви	—
VI.	ким? чим?	нами	вами	ними
VII.	в кім? в чім?	нас	вас	них

Коли до заіменника особового належить приіменник, уживаємо в II-ім, III-ім і IV-ім відм. обох чисел трьох осіб — замієць *єго, єму, єго* — *єї, їй, єї*, — *їх, їм*, — відів тріох відмінних, а іменцю додаємо на початку *ї*. Отже кажемо: *него, нему, него, неї, ній, неї* (ни), *них, ним, них*, на пр.: *іди до него, говорю до них назістріч ній*.

Кажемо одякож: *до єго батька, до їх дому*, приіменник тут належить до якогось іменника, а не заіменника, на пр.: *до батька єго* (до належить до іменника *батька*, не до заіменника *єго*). Уживаємо віду без *н* також тоді, коли приіменник поставлений по заіменнику: *єм проти, їй назістріч...*

При приіменниках зміняє ся також наголос заіменників: *до мене, до тебе, але: веди мене, проми тебе*.

Замієць: *мені, мені, тобі, тебе, єго, єму, єї, собі*. Себе кажемо також з міншим притиском: *ми, мя, ти, тям, го, му, ї, си, ся (сь)*, на пр.: *заклич го сюди; але заклич єго, не тамтого; нильнуй ся, але нильнуй себе, не мене*.

§. 97. 2. Заіменники вказуючі: *той, сеї*.

Від- мівок	На питанє	Число однине		
		Той	Та (тая)	То, те (тое, тее)
I.	хто? що?	той	та (тая)	то, те (тоє, тее)
II.	чий? -я? -є?	того	тої	того
III.	кому? чому?	тому	тій	тому
IV.	кого? що?	той (дім) того (коня)	ту (тую)	то, те (тоє, тее)
V.	—	—	та	то, те
VI.	ким? чим?	тим	тою	тим
VII.	в кім? в чім?	тім	тій	тім

Від- мінок	На п'ягане	Число однинчю		
I.	хто? що?	<i>сеї</i>	<i>ся</i>	<i>се (сее)</i>
II.	чий? -я? -є?	<i>сего</i>	<i>сеї</i>	<i>сего</i>
III.	кому? чому?	<i>сему</i>	<i>сеї</i>	<i>сему</i>
IV.	кого? що?	<i>сеї, сего</i>	<i>сю</i>	<i>се</i>
V.	—	<i>сеї</i>	<i>ся</i>	<i>се</i>
VI.	ким? чим?	<i>сим</i>	<i>сею</i>	<i>сим</i>
VII.	в кім? в чім?	<i>сім</i>	<i>сеї</i>	<i>сім</i>

Від- мінок	На п'ягане	Число мно́ге	
I.	хто? що?	<i>ті (тії)</i>	<i>сі (сії)</i>
II.	чий? -я? -є?	<i>тих</i>	<i>сих</i>
III.	кому? чому?	<i>тим</i>	<i>сим</i>
IV.	кого? що?	<i>ті (ко́ні) тих (люди́й)</i>	<i>сі (сих)</i>
V.	—	<i>ті</i>	<i>сі</i>
VI.	ким? чим?	<i>тіми</i>	<i>сіми</i>
VII.	в кі? в чім?	<i>тих</i>	<i>сих</i>

Замість *сего, сему, сеї, сею* говорять ся також часто: *сього, сьому, сьої, сьою*.

Говорять і пишуть також: *цей, ця, це, цього...; сесь, сесї, сесе* і в числі мно́гим: *сесї, сесих* і т. д.

На Україні значить *той* тільки, що *тамтої* (на тім світі — то зн. на тамтім світі, то зн.: по смерті).

Так, як *той, сеї*, відмінюють ся: *тамтої, оттої; тст, тамтот, (того, тамтого...); отсеї*.

§. 98. Подібно, як *той, сеї*, відмінюють ся також замінянки, приєвоюючи: *мій, твій, сеї; моя, моє...*

II. в. ч. од.: *мого, (моєго), мої (моєї), мого (моєго); твого (твоєго), твої (твоєї), твого (твоєго); свого (своєго)..*

III. в. *мому (моєму), твої, мому (моєму); твому (твоєму)...*

IV. в. *мого (моєго — коні, брата), мій (дім), мою, моє...*

V. в. = I-ому.

VI. в. моїм, моєю, моїм...

VII. в. в моїм, моїй, моїм...

В ч. мн.: мої, II. моїх, III. моїм, IV. мої до м
(моїх братів), V. = I., VI. моїми, VII. моїх

Наш, ваш відмінюють ся зовсім як той (нашого і т. д.)

Чий, чия, чіє відмінюють ся: в ч. од. чийого, чіє
чийого; чийому, чийі, чийому; чий (дім), чийог
(коня), чийо, чіє; V. = I-ому. VI. чийм, чією, чийм
VII. чийм, чийі, чийм; в ч. мн. для всіх родів: чий
чийх, чийм, чий (чийх для осіб муж. роду, на пр.: чий
людий), чий, чийми, чийх.

§. 99. Заменники питайні хто? що? відмінюють ся
кого, чого; кому, чому; кого, що; V. = I-ому; VI
ким, чим; VII. (в) кім, (в) чім; числа многого нема.

§. 100. Заменник неозначений весь, вся, все
(увесь, уся, усє) відмінює ся в ч. од. як сей: всего,
всєї, всего і т. д.; тільки VI. в. р. муж. і сер. звучить
всім (не всім); в ч. мн. являє ся також всюди і; всі,
всіх...; в VI. відм. ч. мн. кажемо всіми або всіма.

Замен. неозначені: хтось, щось, чийсь відмінюють ся
як хто, що, чий з доданням на кінці сь (когось, чогось,
чийогось...). Кілька, багато, досить... вістають невід-
мінні; кажемо однакож деколи: кількох, багатьох...

§. 101. Заменники відносні і питайні: котрий,
який і всі проті, закінчені прикметниково, відмінюють ся
як прикметники, §. 80.

Замість заім. відносного (не питайного) котрий,
котра, котре, уживаємо звичайно заменника відносного що
і додаємо до него відповідний відмінок заменника особового;
на пр.: заім. я, котрого ви добре знаєте — можна ска-
зати: я, що мене ви добре знаєте; чоловік, котрому
віримо — що єму віримо; котрих — що їх і т. д.

При відм. I-ім заменник особовий звичайно опускаємо,
на пр.: чоловік, котрий тут був — чоловік, що

(він) тут був. Про неозначені особи уживаємо також відносного заміненника *хто* (без заміненника особового) або *той*, *хто* (про особи), *той*, *що* (про особи і річ), на пр.: *поможі (поможіть), хто в Бога вірить; най ідуть, хто хоче (той, хто хоче або ті, що хотіть).*

V. Дієслова.

§. 102. *Я читаю. Ти ходиш. Він піше. Вода тече. Ми несемь. Ви кладете. Онї слухають. Тополі шумять.*

При дієслові відріжняємо особи — першу, другу і третю, а то в обох числах (числ. од. і мн.).

Свитає, смеркає, греміть... Такі дієслова, що їх уживаємо лишé в третій особі, зовуться неособові.

§. 103. *Я пускаю, я пускав, я буду пускати — пташка. Я пущу, я пустів пташка. — Ти скачеш, ти скакав, ти будеш скакати. Ти скочиш, ти скочив. — Ви сідали, онї сїли. — Онї читали, ви прочитали.*

Одні дієслова виражають таке діяство, що зачалося і або відбуває ся або відбувало ся або буде відбувати ся — але не знати, чи дійшло або чи дійде до кінця, так, що не можна сказати, чи оно доконує ся; на пр.: *я пускаю, буду пускати* — але не знаю ще, чи (цілком) *пущу; ти пускав* — але я не знаю ще, чи ти вже *пустів*.

Ті дієслова, що виражають діяство недоконане, зовуться недоконані, на пр.: *пускати, скакати, сідати, читати*. Ті, що виражають діяство доконане, зовуться доконані, на пр.: *пустити, скочити, сїсти, прочитати*. Порівняйте в собію: *кидати* — *кинути*; *минати* — *минути*; *нести* — *занести, від-, пере-, до-, ви-, в-нести*; і т. д.

§. 104. *Я читаю, я читав, я буду читати. Ластівки літають, ластівки літали, ластівки будуть літати.*

Я прочитаю, я прочита́в, я прочита́в бу́де
Ластівки прилетять, ластівки прилетіли, ла
стівки бу́ли прилетіли.

Окрім осіб і чисел відріжняємо при дієсловах ще також і трійкий час дійства: теперішній (*я читаю* — тепер) мину́вший (*я чита́в, я прочита́в, я був прочита́в* — се вже мину́ло) і час будучий (*я бу́ду чита́ти* — се наступить в будучности).

Після того, чи яке дієслово докóнане, чи недокóнане, відріжняємо в часі мину́вшій дійство трійке: мину́вше недокóнане (*я чита́в, ластівки літа́ли*), мину́вше докóнане (*я прочита́в, ластівки прилетіли*) і да́вно мину́вше (*я вже був прочита́в...*); в часі будучім відріжняємо також дійство недокóнане (*я бу́ду чита́ти*), і докóнане (*я прочита́ю...*).

Час теперішній дієслів недокóнаних виражає, що щось власне тепер (в теперішности) відбува́є ся. Дієслова докóнані виражають натомісць за́всідн, що щось або докóнає ся або вже докóнало ся, óтже відносять ся все лишé або до будучности або до мину́вности, а часу теперішного не ма́ють. Що тепер відбува́є ся, то не може бу́ти докóнане, для́того дієслова докóнані не ма́ють властивого часу́ теперішного. *Я читаю, ластівки літають* — тепер; *я прочитаю, ластівки прилетять* — в будучности; *я чита́в, я прочита́в, ластівки летіли, ластівки прилетіли* — тут всі чотири дійства відносять ся до мину́вности.

§. 105. *Ти, Івасю, пішеш. Івасю, пиши! Ти, Івасю, писав би, коли́б мав перо́.*

Ви чита́єте. Чита́йте! Ви читали би, коли́б ма́ли кни́жку.

В усіх тах при́мірах ма́ємо ту саму́ особу́ дру́гу (раз в числі од., дру́гий раз в числі мно́гим), а́ле не все спóсіб ви́казу є той сам: 1) раз ви́казуємо по́ prostu, що щось діє ся (себе́б прями́й: *пішеш, чита́єте*); 2) дру́гим разо́м при́казуємо, щобі́ щось дїяло ся (себе́б при́ка-

зовий: *нишій, читайте*); 3) третім разом висказуємо діяство так, що уважаємо стó лише можлигим, подуманим, певним, таким, що лише могло би відбути ся, але ще не відбуває ся (спосіб можливий: *ти Івасю писав би... Ви читали би...*).

Спосіб прямиий уживає ся у всіх часах (*нишу, писав, буду писати...*). Спосіб приказовий уживає ся лише в часі теперішнім (*нишій, нишійм, нишіть*). Спосіб можливий уживає ся лише для двох часів: теперішнього (*я писав би — тепер*) і минувшого (*я був би писав*).

§. 106. *Плуги орали ніву. Ніва була брана плугами. — Як волі не хотять робити, то будуть біті.*

Коли в реченю діяство дієслова переходить від підмету на якусь іншу особу або річ, то таке дієслово зовемо перехідним: *плуги орали* — бране переходило на *ніву*. Особа або річ, що на неї переходить діяство перехідного дієслова, зове ся предметом діяства (*ніва*), а такий підмет і таке діяство зовемо діяльним (*орати*).

Колиж діяство не переходить від якогось підмету на предмет, але сам підмет речена приймає діяство на себе від якогось другого, тоді і підмет і діяство зовуть ся страдальні (*ніва була брана, волі будуть біті*). Діяство не виходить тут від підмету, але переходить (спливає) на него: *ніва* і *волі* приймають на себе діяство від когось другого.

При переміні діяства діяльного на страдальне стає ся предмет діяства підметом: *плуги орали ніву* (= предмет) — *ніва* (= підмет) *була брана плугами...*

Видів діяства страдального уживаємо однакож рідко в рускій мові, особливо в часі теперішнім; на пр.: не кажемо: *там є ставлений дім*, але кажемо: *там*

ставають дім. Волимо виразити ту саму гадку дійст-
діяльним.

§. 107. *Дитина спить. Потік шумить. Пта-
летить.*

Такі дієслова, що їх дійство — хоч від них виходить
— не може перейти на якусь другу особу або речу.
Неперехідні дієслова не можуть мати предмету: не може
когось другого *спати, шуміти, летіти*. Огні дієслова
не можуть також мати відів дійства страдального.

§. 108. *Я хвалю Івася. Івась хвалить ся. —
Миємо руки. Миємо ся рукамі. — Тому, що
зблудив, хлопця показало дорогу. Коли вітер розігнав
хмару, показало ся сонце. — Не кай ся рано
встати. Не бій ся роботи. Соромі ся злого.*

Дієслова перехідні, сполучені з заименником *ся*, що
їх дійство виходить від підмету, але до него самого знов
повертає, зовуться зворотними: *хвалю — хвалю
ся, мию — мию ся, показую — показую ся...*

Таких дієслова, що не уживаються ніколи без
заименника *ся*, зовуться заименниковими, на пр.:
каю ся, бою ся, соромлю ся... стидаю ся... Не
кажемо ніколи без *ся*: *каю, бою...*, але додаємо все *ся*.

§. 109. 1. *Дитина їсть. Дитина не хоче їсти.*
В школі учимо ся писати, читати, числити
і користати в різних інших наук.

2. *Бог знає наші діла і самі думки наші.*
Бог знаючий наші діла, знаючий самі думки
наші, не потерпить ніякої неправди. — Хто не
взнає біди, не взнає і добра. Не взнавши
біди, не взнає і добра. — В осени листя пожов-
кло; земля укрила ся пожовклим листям.
Учень відложив написану задачу. — Теплий
кожух, та не на мене шитий.

Окрім таких видів дієслів, що відносять ся до якоїсь одної особи, ч. од. або мн., першої, другої або третьої. відріжняємо ще імена дієсловові, що не відносять ся до якоїсь одної особи; на пр.: *їсти, писати, читати... знаючий, -а, -е; зазнав, -ла, -ло; зазнавший, -а, -е; поживклий, -а, -е; написаний, -а, -е; шитий, -а, -е.*

Імена дієсловові зближають ся своїм значінем або до іменників або до прикметників.

1. Ім'я дієсловове *їсти* зближає ся до іменника, на пр.: *зачинаю їсти.* — тут дієслово *їсти* є предметом дієслова *зачинаю*, порів. *зачинаю роботу*; — *їсти (є) добре лише тоді, коли чоловік справді голодний* — тут *їсти* є підметом речення. Такі види дієслів зовемо дієіменниками.

2. Такі знов види дієслів, що не мають особних закінчень для осіб, але мають — так як прикметники — закінчення для родів (мужеского, женьського, середного) і чисел (одинічного і мн.), зовуть ся дієприкметниками, на пр.: *я, ти, він, — знаючий, она — знаюча, оно — знаюче; ми, ви, они — знаючі; зазнав, зазнала, зазнало; зазнавший...* Дієприкметники можуть бути дійльні, на пр.: *знаючий*, то значить: сей, що сам знає щось — або страдальні, на пр.: *написаний*, то значить: сей, що є написаний від когось другого...

§. 110. *Хлопець упав, ідучий до дому. Не спитавши броду, не йди у воду. Несподівано приїхали батько.*

Дієприкметники можемо замінити в прислівникі, на пр.: *ідучий, -а, -е, — а ідучий; спитавший, -а, -е — а спитавши; несподіваний, -а, е — а несподівано.* Такі невідмінні види дієприкметників зовемо дієприслівниками.

Відміна дієслова.

§. 111. Для відмини дієслів треба знати два головні види: 1) час теперішній (*питаю, пасу, дарую,*

жд-у, ріж-у, хвал-ю, терн-лю) і 2) дієменник (та-ти, нас-ти, дсрува-ти, жда-ти, риза-ти, хвали-терні-ти).

Час теперішній кінчить ся в 1-ої ос. ч. ол. на **-у**, пр.: *нас-у*. По самозв'юках або по м'яких співзв'юку ст-**ю**, на пр.: *пита-ю*, *хвал-ю* (*хваль-у*). По зм'ягчен-губних стоїть **-лю**, на пр.: *терн-лю*, *губ-лю* (замі-терню = *терн-юу*, *губю* = *губ-юу*).

Дієменник кінчить ся на **-ти**, на пр.: *пита-ти*, *терні-ти*, *нас-ти*. Коли перед закінченням **-ти** стоїть гортанний співзв'юк, тоді маємо тут **-чи** (гл. §. 17.), пр.: *бічи* зам. *бігчи*, *печи* зам. *пекчи*.

§. 112. Від часу теперішнього 2. ос. ч. творимо, по відкиненню закінчення **-еш**, **-иш**, (**еш**, **иш**) отсі види:

1. спосіб. приказовий, закінчений на **-и**, а самозв'юках на **-ї**, на пр.: *пита-ї*, зам. *пита-и*, *нас-дару-ї*, *жд-и*, *хвал-ї*, *терн-ї*;

2. дієприкметник діяльний часу теперішнього, закінчений на **-учий**, по самозв'юках **-ючий** або **-ячий**, на пр.: *пита-ючий*, *нас-учий*, *дару-ючий*, *жд-учий*, *ріж-учий*; *хвал-ячий*. — Коли додаєсь закінчення **-учий**, **-ючий**, а кол-**-ячий**, буде сказано пізніше.

§. 113. Від дієменника творимо, по відкиненню закінчення **-ти**, слідуєчі види:

1. Два дієприкметники діяльні часу минулого: а) Один з них закінчений на **-ший**, **-а**, **-е**, на пр.: *нас-ший*; колиж пень дієменника кінчить ся самозв'юком, то додаємо **-вший**, **-а**, **-е**, на пр.: *пита-вший*, *дарува-вший*, *жда-вший*, *рива-вший*, *хвали-вший*, *терні-вший*. б) Другий дієприкметник діяльний часу минулого закінчений на **-в**, **-ла**, **-ло**, на пр.: *пита-в*,

-ла, -ло; дарува-в, -ла, -ло; різа-в, -ла, -ло; хвали-в; -ла, -ло; терні-в, -ла, -ло.

Про се, що *л* тут переміняє ся на *в* (*я читав, ми читали*), гл. §. 18. По співзв'язку може *л* цілком відпасти, на пр.: *нас* зам. *нас-л*, але *нас-ла, нас-ло*. *О, е* можуть в замкненім складі перейти на *і, ї*, на пр.: *ріс, ро-сла, ро-сло; вів, вів-ла, вів-ло; ніс, не-сла, не-сло; ріс-ший, вів-ший, ніс-ший*.

2. Дієприкметник страдальний, закінчений на *-ний, -а -е*, на пр.: *пита-ний, жда-ний*. Коли пень дієменника кінчаєть ся на самозв'язки *у, о, и, і, ї*, то самозв'язки сї відпадають, а замість них вставляє ся *е, в*, на пр.: *кін-е-ний — кину-ти; кол-е-ний — коло-ти; хвал-е-ний — хвали-ти; привича-в-ний — привичаї-ти*. Так само вставляє ся *е, в* по співзв'язках, на пр.: *нас-е-ний, — нас-ти*. Від *плати-ти* кажемо *плач-е-ний* (*т* чягчить ся на *ч*, гл. §. 17); від *терні-ти* — *терп-ле-ний* (по губній вставляє ся *л*).

Деколи додає ся в дієприкметнику страд. замість закінчення *-ний, -а, -е* закінчення *-тий, -та, -те*, але вже все прямио до пня дієменника, на пр.: *дер-тий — дер-ти; ния-тий...*

§. 114. Всі прочі види — а іменно часі минувший, давноминувший і час будучий — творять ся через зложене. Так само творить ся через зложене спосіб можливий і всі види діяства страдального.

1. Час минувший, як дієслів доконанях так недоконаных, творимо, если до дієприкметника дійльного часу минушого, закінченого на *-в, -ла, -ло*, додамо заіменники особові: *я читав; читала-ло. Ти читав..., ми, ви, оні читали*.

2. Час давноминувший творить ся, коли до часу минушого додамо: *був, -ла, -ло, були*, на пр.: *я був читав... ми були прочитали*.

3. Час будучий творить ся від дієслів недоконаних доданем до дієменника слів *буду, -еш, -е, будуть, -ете, -уть*, на пр.: *буду читати..., она буде читати, они будут читать*. Замість дієменника можемо ужити також дієприкметника на *-в, -ла, -ло*, на пр.: *буду читав, -ла, -ло... — будемо, -ете... читали*. Замість *буду... читати* говоримо також: *читати мені, читати меш, читати ме, читати мему, читати мете, читати муть*, або: *мені читати, меш читати* і т. д. (*мені, меш...* може стояти пер дієменником або по дієменнику).

Від дієслів доконаних творимо незложений час будучий, по просту закінченнями часу теперішнього на пр.: *читаю — буду читати, а прочитав — буду сидати, а сяду, стаю — буду стояти а стану...*

Колі кажу: *буду читати*, то не знаю ще, чи доконано сего читання. Коліж кажу: *прочитаю*, то думаю собі, що також докінчу сего читання.

§. 115. Спосіб можливий (§. 105, 3.) творимо спосібом, що до часу минушого дієслів доконаних і недоконаних додаємо злучник *би*, а то, коли хочемо означити можливість в теперішности, на пр.: *я читав би, я зачитав би, нас би, хвалив би...* Коліж хочемо означити можливість в минушости, то додаємо *був би* до часу давноминушого, на пр.: *я був би читав, я був би зачитав, нас, хвалив...*

§. 116. Від дієства страдального (§. 106) творимо, додаючи до дієприкметника страдального (§. 113, 2.) від дієслова *бути*, на пр.: *книжка вчитана, прочитана; книжка була вчитана, прочитана; буде вчитана, прочитана*. Від страдальних уживаємо рідко

§. 117. Перéгляд головних видів
дієсловових.
(§. 111—113).

Час тепер.: <i>питаю</i>	Дісіменник: <i>пита-ти</i>
Снос. приказ.: <i>пита-й</i>	Дісприкметник діяльний
Дісприкметник діяльний	часу минувшого:
часу тепер.: <i>питаючий, -а, -е</i>	а) <i>пита-вший, -а, -е</i>
	Дісприкметник діяльний
	часу минувшого:
	б) <i>пита-в, -ла, -ло</i>
	Дісприкм. страдальний:
	<i>пита-ний, -а, -е</i>
	(<i>при-тий, -а, -е</i>)

Всі próчі види дієслів зложені.

§. 118. Перéгляд цілої відміни.

I.

Спосіб прямиий.

Час теперішній.

Число одиничне:

1. <i>питаю</i>	<i>нас-у</i>	<i>хвалю</i>
2. <i>питаєш</i>	<i>нас-єш</i>	<i>хвал-їш</i>
3. <i>питає</i>	<i>нас-є</i>	<i>хвал-їть</i>

Число мно́ге:

1. <i>питаємо</i>	<i>нас-емо</i>	<i>хвал-имо</i>
2. <i>питаєте</i>	<i>нас-ете</i>	<i>хвал-ите</i>
3. <i>питають</i>	<i>нас-ють</i>	<i>хвал-ять</i>

Час минувший дієслів недоконаних.

Число одиничне:

- я *пита-в, -ла, -ло*   я *нас, -ла, -ло*
- ти *пита-в, -ла, -ло*
- (він, она, оно) *пита-в, -ла, -ло*

Число мно́ге:

1. ми пита́-ли   ми на́с-ли
2. ви пита́-ли
3. оні́ пита́-ли

Час минувший дієслів доко́наних.

Число одні́чне:

1. я спита́-в, -ли, -ло   я пона́с, -ла, -ло
2. ти спита́-в, -ли, -ло
3. (він, она́, оні́) спита́-в, -ли, -ло

Число мно́ге:

- ми спита́-ли   ми пона́с-ли́
 ви спита́-ли
 оні́ спита́-ли

Подібно можемо від пита́ти утворіти ще мно́гі ів доко́нані дієсловá, на пр.: запита́в, віпита́в, розпита́в від на́сти — віна́сти (віна́су), напа́сти (напа́су).

Час давномину́вший дієслів доко́наних і недоко́наних.

1. я був пита́-в,   я був на́с
    (я пита́в був,   я на́с був)
    і т. д.
2. я був спита́-в,   я був пона́с
    (я спита́-в був,   я пона́с був)
    і т. д.

Число мно́ге:

1. ми були́ пита́-ли,   ми були́ на́с-ли
    (ми пита́-ли були́,   ми на́с-ли були́)
    і т. д.
2. ми були́ спита́-ли,   ми були́ пона́с-ли
    (ми спита́-ли були́,   ми пона́с-ли були́)
    і т. д.

Час будучий дієслів недоконаних.

Число однині чне:

1. *буду* пита-в, -ла, -ло, *буду* нас, -ла, -ло
2. *будеш* пита-в, -ла, -ло
3. *буде* пита-в, -ла, -ло

Число мно́ге:

1. *будемо* пита-ли *будемо* нас-ли
2. *будете* пита-ли
3. *будуть* пита-ли

Або: *буду* чита-ти і т. д.; або *чита́ти* му, меш, ме, ме́мо, ме́те, му́ть; або: *му* чита́ти і т. д.

Час будучий дієслів доконаних

Число однині ч.:

Число мно́ге:

1. *спита́ю, понас-у* *спита́ємо, понас-емо́*
і т. д. і т. д.

Час сей має закінчення часу теперішнього дієслів недоконаних.

II.

Спосіб приказовий.

Число од.: 1. —

2. *пита́й, (спита́й), нас-й, (понас-й),*
3. *(нехай) пита́є, спита́є, насé, понасé).*

Число мно́ге:

1. *пита́ймо, (спита́ймо), нас-ім, (понас-ім),*
2. *пита́йте, (спита́йте), нас-іть, (понас-іть),*
3. *(нехай) пита́ють, спита́ють, насуть, понасуть).*

1-ої ос. ч. од. нема. 3-у особу числа од. і 3-у особу числа мно́гого в спосібі приказовім опи́суюмо словом *нехай*.

Коли на́голос в спосібі приказовім не стоїть на закінченю, але на пни дієслова, то закінченє *и* випадав, лишавчи, коли можна, змягченє, на пр.: *двигни́*, але: *стань*;

хвали, але: стріль; прятати — пряти, пряхмо, пряхте, але: донтати — дончий, дончить; варити — варити, варім, варіть, але: вірити — вір, вірмо, вірте. По губних, зм'ягчених і по *р* стоїть все *ї* замість *й* (дончить, варіть). По самозвучках переходить *и*, *ї* в закінченнях спосібів приказового на *й*, на пр.: пита-й, пита-йте.

III.

Іменá Дієсловів.

I. Дієіменник: пита-ти, (спита-ти), нас-ти (понас-ти).

II. Дієприкметники діяльні:

1. часу тепер:

пита-ючий, нас-ючий, хвал-ячий.

Дієслова докóнані сього дієприкметника не мають; не кажемо на пр.: спита-ючий.

2. Дієприкметник діяль. часу минув. а) пита-вший (спита-вший); нас-ший, (понас-ший).

Дієприкметник діяль. часу минув. б): пита-в, -ла, -ло (спита-в, -ла, -ло); нас, -ли, -ло (понас-ла, -ло).

III. Дієприкметник страдальний:

пита-ний (спита-ний); нас-ений (понас-ений).

IV. Дієприслівники: пита-ючи; пита-вши, спита-вши... Дієприслівник діяльного часу тепер. дієслов докóнані не мають; не кажемо на пр.: спита-ючи. Рідко уживає ся дієприслівник діяльний часу мин. на -ло і дієприслівник страд. на -но: бувало (бува-в), о-спало (спа-в), несподівано (несподіва-ний).

Творення способу можливого і видів діяння страдального — гл. §§. 115, 116.

§. 119. Відміна дієслів ділять ся на три зв'язки головні, а сім побічних:

До котрого взірця головного котрб дієслово належить, пізнає ся після слідуєчих прикмет:

I. 2-га особа ч. од. часу теп. кінчить ся на: *-еш, (-еш),*
на пр.: *нас-у — нас-еш, пита-ю — пита-еш.*

II. 2-га особа ч. од. часу теп. кінчить ся на: *-иш, (-иш),*
на пр.: *хвал-ю — хвал-иш, терп-лю — терп-иш,*
сто-ю — сто-иш.

Дієслова другої відміни можна і по тім пізнати, що у них кінчить ся дієприкм. дійльний часу тепер. на *-ячий*.

III. 2-га особа ч. од. часу теп. кінчить ся на: *-еш (-иш),*
на пр.: *їм — ї-еш або ї-иш.*

Взірці побічні є слідуєчі:

I. Відміна перша.

(2-га ос. ч. од. часу тепер. на *-еш, -еш*).

Відміна ся розпадає ся на 5 взірців:

§. 120. Взорєць перший.

Пень часу тепер. і пень дієіменника — є собі рівні і кінчать ся самозвуком: *пита-ю, пита-ти* (пень *пита-*); *міня-ю, міня-ти*; *грї-ю, грї-ти*; *чї-ю, чї-ти*; *шї-ю, шї-ти*...

Черєгляд відів і відіни гл. в §§. 117—118. Дієприкм. страд. деколп лишє на *-тий, -а, -е* (*шї-тий*).

Наголос стоїть звичайно на кінцевім самозвуку пня (*питаю, питаймо, спадай, спадавши*); але є і вїїмки, на пр.: *слїхаю, слїхав*... Зміняють наголос дієслова: *кути — кую, гнїти — гнїю, жити — живю*.

§. 121. Взорєць другий.

Пень часу тепер. і пень дієіменника — є також собі рівні, але кінчать ся співзвуком: *нас-у, час-ти* (пень *нас-*); *крад-у, крад-ти* (зам. *крад-ти, д* переміняє ся перед *т* на *с*); *стриж-у* (зам. *стриг-у*, гл. §. 16, 2), *стри-чий* (зам. *стриг-ий*, гл. §. 17); *скуб-у, скуб-с-ти* (вставляє ся: *с*); *плив-у, плив-с-ти*, зам. *плив-с-ти*.

Коли пень кінчить ся на *p*, то в часі теперішнім може скоротити ся: *дер-у* або *др-у*, *дёр-ти*; *гр-у*, *тёр-ти*.

Черо́гляд відів і відмінн гл. в §§. 117—118. Дієприкм. страд. кінчить ся часто на *-тий*, *-а*, *-е* (*дёр-тий*).

До сьї відмінн належать також:

сід-у — *сїс-ти* (зам. *сїд-ти*), *сядь*, *сївши*, *сїв*, *-ла-ло* (інших відів нема; пор. *сидїти*, *сїдати*);

їд-у — *ї-ти* (зам. *їд-ти*), *їди*, *їдучий*; але від іншого пня: *їшб-вний*, *їшб-в* — *ходженнї* (пор. *ходити*);

жив-у (абб: *жи-ю*) — *жити*, *живи* і т. д., абб після звірця першого (*живий*...).

Дієслова: *ни-у*, *жи-у*, *ти-у*, *почн-у* — *н(н)я-ти*, *жа-ти*, *тя-ти*, *поча-ти*, *зовьм-у* — *взяти*, *дму* — *дү-ти* мають пні закінчені в часі тепер. на *n*, *m* і творять прбчі форми рівняно від оббх пнів *ни-* і *н(н)я-* (*нипнучий*, *н(н)я-вний* і т. д.); дієприкм. страд. на *-тий*, *жа-тий*, *тя-тий*... Подібно: *кля-с-ти* абб *кля-ти* має *клен-у*, *кля-в*, *кля-тий*.

На́голос в відах утворених від пня часу теперішнього стоить звичайно на закінченнях (*пасу́*, *паси́*, *пасу́чи* абб *пасу́чі*), опрбче на пні (*па́сла*, *па́сти*...); але: *рост* (зам. *рост-ти*, *рост-у*), *росла́*...; *гребсти́*, *сїчи́*...

§. 122.

Взорець третій.

Пень дієіменника *дбвший* нїж пень часу теперішнього, але обб пні кінчать ся самозвукбм: *дар-у-м*, *дар-ува-ти*; *малю-ю*, *малова-ти*; *плю-ю*, *плюва-ти*; подібно: *ку-ю*, *кува-ти* (абб і *кути*; *ковани* абб після звірця першого: *ку-тий*); *да-ю*, *дава-ти* (але *да-ти* — *дам*); *плю-ю*, *плюва-ти* (*плю-ва-в* абб *плю-в*); *сї-ю*, *сїя-ти*; *ля-ю* (*ля-у*), *ляя-ти* (*ля-а-ти* абб *ля-ти* після звірця першого; *ля-ний* абб *ля-тий* абб й *ля-тий*)...

Перобгляд видів взірця третого:

дару-ю

дарува-ти

дару-й

дарува-вший, -а, -е

дару-ючий, -а, -е

дарова-ний, -на, -не

(змієць *у* є в середині наголошене *о*; коли однаков: наго-
хос є на першій складі дієслова, то лишє ся *у*, на пр.:
сілуваний, подібно мальований, а подвоюваний).

Нагохос неодностійний (дарува-ти, дару-ю, а сілу-
вати, сілу-ю; сіяти, сі-ю — сьмі-ти ся, сьмі-ю ся).
Від нагохосу дієслів, закінчених в пни дієменника на
-ува, залежить, чи сьї наросток лишєсь в дієпркмѣтнику
і дієприслівнику страдальнім, чи змінясь на -ова (пор.
§. 20).

§. 123.

Взорѣць четвѣртий.

Цєнь дієменника довший ніж пєнь часу тепѣ-
рішного, ає пєнь дієменника кінчить ся самозвѣком,
а пєнь часу тепѣр. твердим співзвѣком: жду, ждѣ-ти,
рв-у, рва-ти; стогн-у, стогна-ти; махи-у, махи-ути...

Перобгляд видів взірця четвѣртого:

жд-у

ждѣ-ти

жд-и

ждѣ-вший, -а, -е

жд-учий, -а, -е

ждѣ-в, -ла, -ло

ждѣ-ний, -на, -не

Дієпркмѣтник страд. може бути часом на тий, -а, -е
(кин-є-ний або кину-тий; гну-тий, ає ва-гне-ний...).

До сѣї відмінн налѣжать також:

жен-у (зам. ген-у §. 16, 1) — гна-ти (є випало);
дігнати, рові-гнати — дожену, ров-жену...; бер-у,
бра-ти...

Кажемо: зв-у або зов-у (зва-ти), сѣхну-ти і схи-ти;
дѣну-ти, стрину-ти, стѣну-ти, спочину-ти (спіхну-
ти); огляну-ти мають деякі види побічні також після

взірці першого: *поді-ти, зустрі-ти, ста-ти* (стан-у, але від ставá-ти — *ста-ю*), *спочі-ти, охляти* — *поді-ю, поді-в, стрі-в...* і т. л.

рев-у побіч *ру-ю, рев-ті і ру-ті* (після першого взірці) належать сюди о стілько, що в дієімєннику дуже часто уживають ся з здóвженнєм пнем: *реві-ти, реві-в* побіч *ру-в...*

і.м-у — *і.мі-ти* (*ві-ї.му, на-ї.му, за-ї.му, зді-ї.му, віді-ї.му* — *ві-ї.мити...*) має часто в дієімєннику побічний вид: *ня-ти, ві-ня-ти, за-ня-ти, з-ня-ти, від-ня-ти, — ня-в, віня-ви...* (як *п(н)ї-ти...*, після взірці першого); дієприкм. страд.: *ня-тий, ві-няти...* побіч: *і.м-ле-ний, ві-ї.м-лений, за-ї.м-лений...* (по губній *л* вставляє ся *л* перед *є*);

скорóчене: *му, мен, ме...* зак. *ї.му, ї.меш...* (гл. §. 11.) уживаєсь для творєня часу́ будучого, (гл. §. 118, П);

їд-у, їд-ь... — *їха-ти, їха-в, пере-їханий...*

Дієслова сєго взірці, закінчені в пни дієімєнника на *-ну* (*двиг-ну-ти, за-мók-ну-ти, за-мк-ну-ти, за-чёр-ну-ти* побіч *за-чёр-ти...*); відкидають звичайно в обóх дієприкмєтниках діяльних часу́ мнóвшого сєй на́росток *-ну*: *двиг* або *двигну́в*; *замók* (на пр. від дошó), *замókла, -ло* або *замókну́в*; *замók* (на ключ), *замókла* (не: *замókла, о* випадáє), *замк-ло* або *замкну́в*; *гáснув і гас, со́хнув і сох, стиг, щез, тріс* і т. д.

На́голос в відах, утворєних від пня часу́ тепєрішного, сто́ить звичайно на закінчених (*жд-у, жд-емó, жену́, зову́, махну́...*) опрóче на на́ростку дієімєнника: *ждá-ли, махну́-ли...* але: *сто́гну, гóрну, крїкну, крїкни, кїну, кинь, їду, їд-ь...*

§. 124.

Взорєць пятий.

Пєнь дієімєнника **дóвший** ніж пєнь часу́ тепєрішного, але пєнь дієімєнника кінчить ся самозвúком, а пєнь часу́ тепєрішного **м'яким** або зм'я́ченим спів-

зв'юком: *ріж-у, різа-ти, шл-ю* (шль-у, зам. слю), *сла-ти; ко́л-ю* (коль-у), *колб-ти; бр-ю* (орі-у), *ора-ти*.

Подібно: *пріч-у — прята-ти; плач-у* (зам. плак-ю) — *плака-ти, сип-л-ю* (зам. сип-ю, вставляє ся *л*) — *сипа-ти, глодіж-у — глода-ти, плещ-у — плеска-ти*

(*Ж* і *Т* м'ягчать ся в часі тепер. на *ч, д* на *дж, х* і *с* на *ш, г* і *з* на *ж, ск* на *ц*: по губних вставляє ся *л*).

Перегляд віддів взірця п'ятого:

<i>ріж-у</i>	<i>різа-ти</i>
<i>ріж</i>	<i>різа-вший, -а, -е</i>
<i>ріж-учий, -а, -е</i>	<i>різа-в, -ла, -ло</i>
	<i>різа-ний, -на, -не</i>

Дісприк'єтники: страд. деколи на *-тий, -та, -те*: *колб-тий, порб-тий*. побіч: *кол-е-ний, пор-е-ний...*

Побіч: *хотіти* кажемо: *хтіти*. *Муркотати* або *муркотіти*; *клекотати* або *клекотіти...*; але такі дієслова на *-іти* відміняють ся вже після взірця шестого (гл. §. 125., *муркот-чи, клекот-чи*). Інші відміняють ся також після взірця першого: *клепа-ю* (або *клєп-л-ю — клєпа-чи* (або *клєп-л-чи*); *плєска-ю* (або *плещ-у*)..

Мєл-ю — молб-ти, мєл-е-ний або *молб-тий*; порівнати: *кб-лю, колб-ти*.

Наголос звичайно на пни (*ріжу, ріжмо, ризав...*), але: *писа-ти, пишу, пишій* (*и* наголошене не відпадає), *писав, писаний*, подібно. *визати, глодати, стругати...*

II. Відміна друга.

2-а ос. ч. од. часу тепер. на *-ми, -ти*.

В сій відміні є лиш оден взорєць.

§. 125. Взоріць другої відмінн.

Перегляд відхлів взірця шостого:

хваляю

хвали-ти

хвали

хвали-вший, -а, -о

хвал-ячий, -а, -е

хвали-в, -ла, -ло

хвал-е-ний, -на, -не

Закінчення часу тепер. гл. в §. 118-ім при часі теперішнім. По губних вставляє ся перед *ю* — *л*, на пр.: *терп-лю*.

Дісприкмѣтник діяльний часу теперішнього кінчать ся на *-ячий* (*-ачий*), *-а*, *-е*.

В дісприкмѣтнику страдальнім вставляєсь перед *-ний* самозвук *е*; перед ним *е* співзвучки *л* і *н* остають незмягчені (*хвал-е-ний*, *борон-е-ний*), але зубні м'ячать ся (*пла-ти-ти* — *плач-ений*, *ході-ти* — *ходж-е-ний*, *красіти* — *краш-е-ний*, *возити* — *вѣж-е-ний*); а по губних вставляє ся *л* (*терп-ти* — *терп-ле-ний*, *мови-ти* — *мов-ле-ний*...).

Приміри: *уч-у*, *уч-иш*..., *уч-ять*, *уч-ачий* — *учи-ти*, *уч-ений*; *плач-у* (важ. *плат-ю*, §. 17), *плат-иш*, *плат-ять*, *плат-ячі*, *плати-ти*, *плач-е-ний* (що іншого означає *плачу*, *плачем*); *ходж-у*, *ход-иш*, *ходж-е-ний*; *хрещ-у*, *хрест-иш*, *хрещ-е-ний*; *краш-у*, *красіш*, *крас-ять*, *краш-ений*; *вѣж-у*, *вѣз-иш*, *вѣж-ений*; *крин-лю*, *крин-иш*, *крин-ять* (також *крин-л-ять*), *крин-ячий* (*крин-л-ячий*), *крини-ти*, *крин-ле-ний*; *люб-лю*, *люб-иш*, *люб-ле-ний*; *вар-ю* (рідше *вар-у*), *вар-ять*, *вар-ячий*, *вар-е-ний*. (Співзвучки м'ячать ся так, як в взірці п'ятім першої відмінн; §. 124).

Подібно дісіменники на *-іти*: *таї-ти* — *та-ю*, *та-иш*, *та-ять*, *та-е-ний*; (що іншого після взірця першого *тая-ти*, *тая-в*... *та-ю*, *та-иш*, *та-е*, на пр.: *їд тас*); *вел-ю*, *вел-ти*, *вел-е-ний*; *верч-у*, *верт-і-ти*, *верч-е-ний*; *сидж-у*, *сид-иш*; *шелецу*, *шелест-иш*; *сїш-у*, *сїс-иш*, *сїсї-ти*; *терк-л-ю*, *терп-иш*, *терп-ять*, *терп-ячий*,

тернї-ти (по губнім *ї* зам. *ї*), *терн-ле-ний*, *гор-ю*, *гор-їти*. В приновідці кажемо *тернїен* — *спасїен* (без *л*). *Гор-їчий* стало ся вже прикїєгником, і страгало значїне часу тепїршного; замість того кажемо вже: *горїочий*, так як від *орї-ти*. *орїочий*, §: 124.

Дїєіменички на *-ати*, *-яти*:

крич-у, *крич-їти*, *окричанїй* (§. 113, 2), *держ-у*, *держ-їти*, *дїржа-ний*, *сто-ю*, *сто-їти*, *за-стоя-ний*, подїбно: *сп-лю*, *сп-їти*, *спять* (абб *спють*, після взірця пїятого), *за-спа-ний*.

Стїл-ю, *стїл-їти*, *стїл-ять* має також після відмінї пїршої, взірця пїятого: *стїл-їти*, *стїл-ють*.

Бї-чий (*бїг-тї*), *бїг-їти*, *бїг*, після взірця другого (як *стригтї*) має в часї тепїр.: *бїж-у*, *бїж-їти*, *бїж-ать*; (але побїч *бїчий* кажемо також: *бїж-ати*, пор. *держ-ати*...).

Нїголос стоїть абб на закінченях (*хвалю*, *хвалї*, *хвалїв*, абб на пни (*стрїлю*, *стрїль*, *стрїлити*, *стрїленїй*); абб є попостїйний (*дїлю*, *дїлі*, *дїлів*, *дїлений*; *таю*, *тай* зам. *та-и*, *табний*)...

III. Відмінї трїта.

2-а ос. ч. од. часу тепїр. на *-си* (*-ти*).

§. 126. Взорїць трїтої відмінї.

Да-м, *да-сї* (*да-ти*), *да-сть*, *да-мо*, *да-стї*, *дад-уть*.

Вїди *дай*, *даїмо*, *даїте*, *даючий* урбленї вже після взірця трїтого пїршої відмінї, бтже від: *да-ю* — *дава-ти*.

Дї-ти, *дї-вїий*, *-а*, *-е*; *да-в*, *-ла*, *-ло*; *дї-ний*.

Подїбно: *їм...* *їдїть*, *їж* (*їдж*), *ї(д)жмо*, *ї(д)жте*, *їдїчий*; *їс-ти* (зам. *їд-ти*), *ї-вїий*, *-а*, *-е*; *їв*, *-ла*, *-ло*, *їджений*. Подїбно: *повїм*, *повїи*, *повїдж...* (як *їм*; тїлько дїсприкїєтник дїлїть. часу тепїр. творить ся від: *повїда-ти*, *повїда-ний*). До сїї відмінї належить лїши кїлька дїєслїв, і то по у всїх вїдах.

Сюди належить по часті дієслово *бути*; час тепер: *я є, ти є, ми є, ви є, они є*. Рідше кажемо: *ти єси* (зам. *ти є*), *він єсть*; сесі віднi однакож бiльше властiвi звiязковi церковному; вiдн *я єсм* i *они суть* належать вже цiлком до язiка церковного.

Яко час будучий вiд *я є* уживає ся дiєслово: *я буду, -еш, -е.., будуть, будь, будучий, бувшии, був*; вiдмiняє ся онo зовсiм пiсля взiрця другого першої вiдмiни, отже *я: веду*.

Замець: *я (є) рад, ти рада, я читає, я хотiв би, ви читали...* кажемо часто: *рад-єм, рада-м, рада-сь, читає-єм, хотiв би-м, читали-сьте* i т. д. Для третoi особи обох чисел такого закінчення нема. Сi закінчення самi для себе нiколи не уживають ся, можуть онi бути тiлько причiпленi до якогось слова.

ЧАСТЬ ТРЕТА.

ЧАСТИ МОВИ НЕВІДМІННІ.

§. 127. Приіменники, прислівники, злучники і оклики не відмінюють ся ані після чисел і відмінків ані після осіб і часів і зовуть ся для того невідмінними частинами мови або частицями.

Є то такі види відмінних частин мови, що згодою стали уживати ся в якимсь особнім значіню. Часом оні навіть зовсім не змінені, на пр.: *край* іко приіменник (*край дороги*); часом вже змінені (*бу́дям* зам. *будь-сим*; *крізь*, *хоч*).

Так на пр. іменники: *край*, *конець*, *круг*, *верх*, *право*... стали ся приіменниками (*край дороги*, *конець стола*, *круг міста*, *верх двірини*, *право моста*). Прислівникі: *так*, *як* (*такій*; *який*), *ніяко*, *все*, *то*, є властиво заіменниками, *даено*, *красно*, *добре*, *ліхо*, *погано*... є прикметниками в роді середнім; *рав*, *нерав*, *двічі*, *двакрать*... числівниками; *бачить ся*, *може*, *відай*, *мов*, *бодай* (*бог-дай*), *мабути* (*мав бути*), *буде* (в значіню: *досить*) і всі дієприслівники — походять від дієслів... Деякі частіці є лише пнями імен без закінчень (особливо пнями заіменників), на пр.: *а*, *а-бб*, *а-ле*, *а-ні*, *а-т*, *і*...

I. Приіменники.

§. 128 *В хаті тихо. Вішня цвіте коло перо-
лаву. Сонце світить через вікно. На улиці під-
нялась курява. При доробі виросла тополя. В лавці
сидить ученик, перед ним лежить книжка..*

Слова *в, коло, через, на, при...* поставлені коло іменників *хаті, перелазу, вікно, улиці, дорозі...*, означають, в яким відношенні стоять ті іменники до інших слів в реченні, на пр.: *Де тихо? в хаті; в яким місці чувте війни? коло перелазу...*

Такі слова, поставлені при іменниках для означення їх відношення до інших осіб або речей, зовуться приіменниками (гл. §. 22).

Кожний приіменник лучить ся з якимсь відмінком іменника, а деякі приіменники можуть після потреби лучити ся не тільки з одним якимсь відмінком, але і з двома або трома.

Приіменники можуть лучити ся з слідуючими відмінками: II-им, III-им, IV-м, VI-им і VII-им.

§. 129. *Без Бога ані до порога. Від напасті не пропасти. Недалеко броду утопив ся кінь. Хто був вчора у твоїх родичів?*

З II-им відмінком лучать ся слідуючі приіменники: *без, біля (коло), верх, вище, від, для, до, довкруги, довкола, задля, замість, зверх, вздовж, зза (ізва), вмежи, знад, вперед, знід, зпоміж (зпомежи), зпонад, зпони́д, коло, конець, край, крім (крімі), круг, кругом, мімо (рідше з IV-им), навкруги, навколо, назд, напроти(в), насупроти(в), недалеко, нижше, около, окрім, опрід, підчас, після, побіч, поверх, повисше, позад, повздовж, помімо, понизше, поруч, поуз (рідше з IV-им), посеред, право, проміж, (рідше з IV-им), просто, проти (проти́в), ради (задля), серед, у (в; кажемо: у него або в него, §. 11.).*

§. 130. *Двечеру приїхали батько. Піді їм німу. Протів коміу ти говориши?*

З III-им відмінком лучать ся слідуючі приіменники: *д (ід), к (ік), ; проти(в), напроти(в), насупроти(в)* (три останні лучать ся звичайно з II-м відк., гл. §. 129).

З III-м відмінком лүчать ся чáсто ще інші приіменники, такі, що звичáйно стоять при відмінку VII-ім; áле се стáлось тілько длятого, що відмінок VII-ий мнóгих іменників зрівняв ся з відмінком третім, гл. в §. 52-ім, óтже є се властиво відмінок VII-ий.

§. 131. *Він говорів кривь сон. Кобзар співав про Сїч, про могїли. Одна царівна построїла через мóre міст. Зáчерез тебе я співнів ся.*

З IV-им відмінком лүчать ся слідуючі приіменники: кривь (скривь), про (запро), через (зáчерез).

§. 132. *При добрій годїні — всі кумї й побратїми. Чумака поховали при зеленїй дубровї.*

З VII-им відмінком лүчить ся приіменник: при.

§. 133. *Премудрїсть бóжа глїбша над безбдною. Над мóрем глүбóким стояв тере́м висóкий. Пóнад Василя не було кра́цого на́рубка на цілю́ Буковїну. Рєвнули воли́ під гору́ ідучї. Під горбю́ в печєра. Говорить пóза бчи. Там пóза замком тягне ся гостїнець.*

Абó з IV-им абó з VI-им відмінком лүчать ся слідуючі приіменники: над (надї), перєд, під (підї), пóза, пóнад, пóпід.

§. 134. *Одєн хлóпець був завбільшкї в мизї-нець. Пшениця гáрна кóлос у кóлос. Не кохай ся в скүпости. Неодєн богáтий хибá на дрїбнї слбóзи. На яворї зеленїм солові́й щєбєче.*

Абó з IV-им абó з VI-им відмінком лүчать ся приіменники: в (у), на, о (об), пóпри.

в і у — се властиво два осїбні приіменники, гл. §. 129, áле одєн чáсто стоїть зáмісь дрүгого.

§. 135. *З великої хмáри малїй дощ бував З єбстем рáвом Бог до хáти охóдить За давних часїв булі на Україні гетьмáни За зóлото премудрости не кўпиш. За сїрогою Бог в калїтою.*

З II-им або VI-им відмінком дучить ся слідуєчий приіменник *в* (*ів, зо, зі*), з II., IV. і VI-им слідуєчий *за, між (межи), поміж (помежи)*.

§ 136 *Нехай буде по твоєму. Трава віросла по поліс. По ніточці дійдемо до клубочка*
З III-им, IV-им або VII-им відмінком дучить ся приіменник *по*.

§. 137. Многі приіменники утворили ся в сей спосіб, що получили ся в одні слово з іншими приіменниками і прислівниками. Частійші з них вічислені повіше, але є і інші, на пр.: *ізпоза, зпонаперед, назустріч, навні, наскрізь...*
Деякі дучать ся з прислівниками і творять нові прислівники (*позавчєра*).

II. Прислівники.

§. 138. *На весні починає сонце світити довго і що раз тепліїше. Люди беруть ся радо до діла, ратаї поклікують зблосно усіди на нивах. Весело літають і виспівують птіці в воздухах. нераз і не двічі навертають плуги на полі ясно вилицує ся свіжо зорана вога земля до сонця.*

Як світить сонце на весні? Довго. — Як щс? Тепліїше, що раз тепліїше.

Де поклікують ратаї? Усіди на нивах

Як часто (кілько разів) навертають плуги на полі? Нєраз і не двічі...

Прислівники відповідають отже на питання: *як?, де?, коли?, як дуже?, як часто?, кілько разів...*

Прислівники поясняють бляше все те, що або діє ся або є яксь, отже стоять при дієсловах і прикметниках. Одні прислівники можуть також скріплятись другими (на пр.: *так дуже...*)

§. 139. Після значіння прислівників, отже після того, на які питання відповідають, ділямо прислівники на:

1. Прислівники способу

(на питання **як** щось діє ся?, **як** що є?):

так (на пр.: так читає; так добрий...), слк, неабияк, інакше, якось, однаково, байдуже, гаразд, добре, погано, варісно, навгад, мимоходом, мимохіть, навідворить, навнакі, навмісне, навиростець, на-роком, насилу...

2. Прислівники місця

(на питання **де?**, **куди?**, **відки?**):

ту (тут), там, оттут, оттам, онтам. там і сям, всюди, відти, відтам, зусюда, сюди, туди, подекуди, донебудь, онтуди, тамтуди, близько, далеко, недалєко, направи, осторонь, назустріч...

3. Прислівники часу

(на питання **коли?**, **відколи?**, **як довго?**):

тоді (тогді), тепер, ніні, сьогодні, завтра, коли-небудь, ніколи, усє, завжди, вже, ще, бувало, ввечера, досвіта, позаранки, скоросвіт, сночи (ніз ніч)...

4. Прислівники степеня і міри

(на питання **як дуже?**, **кілько?**, **як много?**):

дуже, неабияк, вельмі, трохи, надто, невипру, бо-гато, много, чимало, ще, ледви, принайменше, вгодом, наче, мов, немов...; раз, двічі, стократ, часто...

5. Прислівники тверді і заперечуючі

(на питання **так чи ні?**):

так, дійсно, справді, ажже, абияк, мабуть, може, очевидно, самаріч, інакше...; не, ні (ніт), нестак, аніріз, анітрохи, протісно, навідворить, ніколи, ніде...

6 Прислівники питальні

(на них відповідаємо):

чи?, *чиба*?, *невже*?, як?, де?, коли?, як часто?, як *много*?, як *дуже*?, *кілько*?, *кілько разів*?, *відки*?, *куди*?, *відколи*?, *чому*?, *длячого*?, *що*?...

§. 140. Деякі прислівники можуть уживати ся в різних значіннях і можуть бути дятого зачислені до кількох рідів, на пр.: *неабияк* (спосіб і ступень), *навідворіть*, (спосіб і заперечення), *еще* (час і ступень)... Деякі уживають ся яко прихенники (*недалеко села, просто дверий*...)

Степенюване прислівників.

§. 141. *Птиця летить скоро, стріла скорше, гадка найскорше. Любити приятеля гарно, любити ближнього гарнійше, любити ворогів найгарнійше.*

Многі прислівники, іменно ті, що утворились з прикметників, можуть так, як і прикметники, степенувати ся:

скоро — *скорше* — *найскорше*;

гарно — *гарнійше* — *найгарнійше*;

добре — *ліпше* (*лучше*) — *найліпше* (*найлучше*);

вле — *гірше* — *найгірше*;

богато (*много*) — *більше* — *найбільше*;

мало — *менше* — *найменше*;

дуже — *дужше* — *найдужше*... гл. §. 79.

III. Злучники.

§. 142. *В осени і холод і мрака. На полях не видно вже кін збіжжя, бо роботи покінчені, а починають ся нові засіви. Коли зорють — сіють; коли ж засіють, стає на полях і зовсім пусто, *чиба* що птаці над чорними вагонами стадами перелітають.*

Злучники лучать з собою будь доданоки слова, будь цілі речення; так на пр. в вище наведені приміри злуч-

пик і звучить слова *холод — мрака*; звучник *бо* звучить речене слідуєче в попередннх...

Звучники можуть або сполучувати реченя (*і, ти, то...*) або їх розділяти (*абб-абб, ані-ані, будь-будь...*) або однію протривоставити другому (*але, но, однак, а пррці...*) або виражати причину і наслідок (*бо, позаяк, а що, длятого що...; що, що аж, аж...*); можуть виражати порівняне (*як собі постелити, так виспирися; лрчше гляді свого носа, нїж чужого пррса...*), час (*соловейко виспириве та щербече, нрчки не зазорів; колї сїно в стрві, то забує о Брзі...*), захїр (*будьте милосррні, щобї Господь був до вас милосррний*)...

Деякі звучники дврять ся: *абб-абб, ані-ані...* Деякі можуть уживати ся також для скррплени прислврнїкїв, на пр.: *хоть тррхи, бодай тррхи, ані тррхи, чималїй (=велїкий), що найбрльнїй, будьякїй...*

IV. Оклики.

§. 143. *Гей, гей! милїй Брже! — Ох! менї, лихр! — Воррно, воррно! колїб тобї молодї лїтї вернїли ся! сказав лїс до воррнї, що несла сир в клївї. Ба, ба! відказала воррна. Сир вїтав її в клїва, а лїс сго зв. — Гей соб! волї, чого стїли!* — Зїбра.лїсь ми разом таї гайдї в дорргу.

Колї хочемо нїшу гїдку, чуте або вбрлю виразити збрсем корртко, то уживаємо окликив.

Кржду часть мрвнї, особлївож: прислврнїкї і звучникї, можна уживати яко оклики, на пр.: *ну і гарїзд! — але-але, бодай-бодай.*

Деякі оклики наслїдують звркн прїроднї і не дають ся зачислїти до якоїсь їншої части мрвнї, на пр.: *що рїбка коло удкї нлюсь — то сррце рїбакрвнї тьох...*

ЧАСТЬ ЧЕТВЕРТА.

СКЛАДНЯ.

I. Речене поєдінче.

§. 144. У лісі росте дуб, у саді груша. Сітний не знає, що голод. Одін працює, другий тріттить. Хто хоче, той може. Крадене не гріє. Хвалити (є) приємно. карати тяжко. Від (є) приіменник, гарно — прислівник, коли — злучник, ох — оклик. „Стереженого Бог стереже“ (є) прислів.

В реченях можуть бути підметами: іменники (дуб, груша), прикметники (сітний), числівники (одін, другий), займенники (хто, той), дієслова (крадене, хвалити, карати), приіменники (від), прислівники (гарно), злучники (коли), оклики (ох), — словом всякі часті мови, а навіть цілі речення („стереженого Бог стереже“).

§. 145. Батько, ніше. Шевченко був поет. Івась нільний. Тоді сироті неділя, як сорочка біла. Ся книжка твоя. Бог в оден. Дитину ховати — то камінь гладати.

В реченнях можуть бути присудками: дієслова (ніше), імена (поет, нільний, неділя, біла, твоя, оден), а навіть і цілі звороти (камінь гладати).

Коли присудком є якась інша часть мови, а не дієслово, то до такого присудка треба додати або догадатись

при них дієслова *бути*: *Шевченко був поет, Івась є пильний...*

Дієслово *бути* зовемо з хучкою, коли стоїть при присудку

§. 146. *Івась пильний, Петрусь пильніший. В своїй хаті свої правда. Не все золото, що ся світить. Бог є.*

Колі зхучка має при підметі стоїти в часі теперішнім, то звичайно опускає ся (на пр. *Івась пильний*); хибі що на дієслові *бути* лежить притягк і оно ковечно потрібне для зрозуміння, на пр.: *Бог є* (= *єстоє*).

Однакож зхучка не може бути опущена, коли має стоїти в часі минувшім або будучім, на пр.: *Великий князь Ярослав Мудрий був син св. Володимира*. Слова *був* опустити тут не можемо, бо іде о час минувшій, а не о час теперішній.

§. 147. *Лихого чоловіка не знаю і не хочу знати. Як собі постелити, так ся вістити. Сказав — зробив.*

В повисших реченнях опущені підмети (заїменники особові *я, ти, він*), а то длятого, що вже з закінчень дієслів (*знаю, постелити...*) можна докладно пізнати, про кстру особу іде бсєіда. Так сáмо опускаємо заїменники особові, коли є підметами, і в числі многим (*ми, ви, они*). Задержуємо сі заїменники яко підмети тоді, коли на них кладемо притягк, на пр.: *Я пишу, не ти*.

§. 148. *Чи тáто були вчєра в містї? Були. — Хто збудував цєрков св. Сѳії в Києві? Ярослав Мудрий.*

Так підмет як і присудок можемо опустити, особливо в відповідях на питаня, коли їх легко догадати ся можемо (*були* — розумієсь: *тáто були в містї*; *Ярослав Мудрий* — розумієсь: *збудував цєрков*).

Часок опускаємо і підмет і присудок, на пр.: *Чи були тáто в містї? Ні* (розумієсь: *тáго не були в містї*). — *Як Івась зробив задáчу? Дѳбре* (розумієсь: *Івась дѳбре зробив задáчу*). — *Пріч!* (розумієсь: *іді абб ідїть пріч*)...

Такé реченс, що в нїм яксь часть опущена, зовé ся пропусковé (слїпнїчне). Окрїм в відповїдях на пїтаня уживаемо речень пропусковїх часто і в прїповідках, на пр.: *по нїтцї до клубка*. (Тут лéгко догада́ться підмету і присудка *ми дійдемо — до клубка*).

§. 149. *Дніпро́ (є) ріка́*. — *Широ́кий Дніпро́, найбільша ріка́ України-Руси, був з давен-давна ва́жною торго́вою доро́гою на побере́жа Чорного моря́ і до Царгоро́ду*.

Перше реченс: *Дніпро́ (є) ріка́*, складає ся лишé з підмету і присудка, Такé реченс, що складаєсь тїлько з підмету і присудка, зовемо́ просте.

Реченс мо́же містити: 1) ви́сказ дійсний, абó поду́манний. (*Дня́й є, ріка́*. — *Були́б зуби, коли́б лишé хлі́б був*), 2) ба́жанє (*Нехай́ тобі Бог помага́є*), 3) прїказ (*Наперéд не виривай́ ся*), 4) пїтанє (*Де на свє́ті кра́ще, як у нас на Украї́ні?*).

Ко́жде реченс мо́же бу́ти при тїм абó тверд́яче (*Дня́й — ріка́*) абó запереча́юче (*Наперéд не виривай́ ся*).

§. 150. Коли́ в реченю́ окрїз підмету і присудка є ще і пояснїяючі додáтки, то такé реченс зовемо́ ровши́реним (*Широ́кий Дніпро́, найбільша ріка́ і т. д.*).

Пояснїяючі додáтки мо́жуть нале́жати: абó до підмету (*широ́кий Дніпро́, найбільша ріка́ України-Руси*) абó до присудка (*був з давен-давна ва́жною торго́вою доро́гою на побере́жа Чорного моря́ і до Царгоро́ду*).

§. 151. *Дніпро́, що є широ́кий і є найбільшою рікою́ України-Руси, був з давен-давна ва́жною торго́вою доро́гою, що вє́ла на побере́жа Чорного моря́ і до Царгоро́ду*.

Пояснїяючі додáтки підмету абó присудка мо́жемо́ за́мити на цілі осі́бні реченя. Такі реченя зову́ть ся побі́чні. І так реченя: *що є широ́кий і є найбільшою рікою́ України-Руси* — повста́ли з попереднїх пояснїяючих

дода́тків до підмету; рече́нс: що ве́ла на побе́ре́жа Чо́рного
мо́ря і до Царгоро́ду — повста́ло з попереднього поясню-
чого дода́тку до прису́дка.

Кожде рече́нс побі́чне му́сить нале́жатн до яко́гось
головно́го, бо іна́кше ля́шилось би незрозумі́ле. Нако́ли
пр. сва́жемо: як та́то при́дуть — — то не зна́ємо ще
га́дки головно́ї. Она́ мо́же бу́ти на пр.: та́то купя́ть мені́
кни́жку. — Як собі́ постели́ти — — так ся́ віспи́ши.

А. Поясню́чі дода́тки іменника.

§. 152. Ко́ждий іменник, що до не́го нале́жать які́сь
поясню́чі дода́тки, зове́ ся іменник головно́й.

Ко́ждий іменник в рече́ню мо́же ма́ти якийсь дода́ток
і мо́же бу́ти іменником головно́м. Найва́жнішим іменником
головно́м рече́ня є́ підмет.

§. 153. 1. *Добрий господар рано оре-сіє. У возі
(є) чотіри колеса. Моя мати учить мене любити
Бога і людей. Кипяча вода парить.*

Прикметники (*добрий*), числівники (*чотіри*), заімен-
ники (*моя*), і дієприкметники (*кипяча*), додані до іменника,
зову́ть ся прида́тки прикметникові.

Який господар рано оре-сіє? — добрий.

Кілько коліс у возі? — чотіри.

Чия мати учить мене? — моя.

Яка вода парить? — кипяча.

§. 154. 2. *Король Данило Галицький хоробро
борве ся з Татарями. Князь Константин Острожський
відав першу руску печатану біблію. Гетьман Кона-
шевич Сагайдачний побивав Турків. Слухай учителя
твоїх провідників.*

*Твори Пашкевичи гарні і милі. Любов
родичів до дітей велика. Торговці со́лимю і ри́бою
звасілись на Україні чумака́ми.*

Іменник (*со́лимю* або *більше*), доданий до дру́гого імен-
ника для поясненя, зове́ ся прида́ток іменниковий;
він мо́же сто́яти в ті́х самі́х відмінку, що іменник голо-

вий (король, князь, гетьман, провідників), тоді зовсім також прикладкою; — або може стояти і в іншій відмінку (Шашкевича, родичів, солтю і рібою).

§ 155 3. *Козакі за порубаними дніпровіми звалися Запоріжж'янами. Оселі в степах звалися хуторами*

Іменник, доданий до другого іменника за допомогою приіменника, зовсім ся придаток приіменниковий (за порубаними дніпровіми, в степах).

§. 156. 4 *Київ, що вгд називався вже князь Олег Віщий матерію руских городів, був з давна столицею руских князів*

Змієць: (Київ), що вгд називався вже князь... — можна би сказати: *називаний* вже від князя Олега Віщого матерію руских городів. Речення побічне змінилося би тут в придаток прикметниковий.

Навідворот кождий придаток можна замінити на ціле речення побічне; се часом навіть потрібне для більшої ясности.

Б. Пояснючі додатки дієслова і примітнина.

§. 157. 1. *Любимо родичів. В ближній бачимо брата. Косарі косять траву. Дощ оживляє землю. Рільник поравсь сіяти збіжжя. Чесний ненавидить врану.*

● Іменники, що означають ті особи або речі, що на них в реченні переходить дійство дієслів — чи то прислівка (любимо, бачимо, косять, оживляє, ненавидить), чи то іншого дієслова (сіяти) — зовуть ся предмету (родичів, брата, траву, землю, збіжжя, врану). Гл. §. 106.

§. 158. Найчастіше кладє ся предмет в відмінку IV-ім, але може стояти і в інших відмінках, як пр.: *Люди дожидають великого свята.* — *Ще ся той не вродив, щобі всім догодив.* — *Прекрасний Йосиф завідував снами.* (Предмети в II-ім, III-ім і VI-ім відмінку).

При деяких дієсловах (дожидати, вгдждувати, завідувати, лякати ся, потуряти або поступати ся, горду-

в'яти...) мусить предмет стояти в якимсь іншим відмінку, не в IV-ім (лякати ся когось, потуряти комусь, гордувати кимсь).

§. 159. Коли дійство дієслова є заперечене, то предмет замієць в відм. IV-ім може стояти також в II-ім відмінку. на пр.: *чесний ненавидить зраду* — або *зради*; *ліхо не любить добра...*

§. 160. Що іншого значить *принеси воду* (всю), але *принеси води* (трохи); *кажемо орудувати чимсь*, але *зорудувати щось*; *можемо сказати слухати розмову* — або *слухати розмови*; *порадь мене* — *порадь мені*; *управляти державу* — *управляти державою...*

§. 161. *Свідомий ліха цинить добро. Нехай працює, хто жадний достатків і слави. Будь людям помічний, а Богу угоден. Богу протівний, хто людям ненависний.*

Також при декотрих прикметниках може стояти предмет, а то в відмінку II-ім (*свідомий ліха* — *сей, що знає ліхо*), або III-ім (*помічний людям* — *сей, що запомагає людям*).

§. 162. 2. *Король Іван Собєський побив Турків під Віднем року 1683. З щастя та в гора сківана долл. У неділю рано сине море грало. Бог дав усякому по заслужі. Чумаки їздили у Кри.м волами. Без коті миши безпечно гуляють. Вежа цєркиви св. Успєния у Львові дуже висока. На слова богатий — на діла убогий.*

Де побив Іван Собєський Турків? під Віднем.

Колі побив Іван Собєський Турків? — року 1683.

*З чого сківана доля? — з щастя та в гора.
Колі грало сине море? — у неділю, рано.*

Так дієслова, як і прикметники (і дієприкметники) можуть прибирати окрім предметів ще і інші пояснючі додатки на питання де? — (під Віднем, у Крим), коли? — (року 1683, у неділю, рано, без котів), з чого? — (з щастя та з горя); як? — (по заслузі, безпечно, дуже, на слова, на дріт)...

Такі пояснючі додатки, що, додані до дієслів і прикметників, не є предметами, а пояснюють bliзше місце, час, міру і стіпень, способ, причину, средство, походження... або якусь іншу обстанову висказу, зовуть ся придатками прислівниковими.

§. 163. 3. *Основа́тель Киє́ва зва́в ся Ки́й. Не роди́ ся кра́сний, а́ле ща́сний. Сумни́й і невесе́лий сиді́в на́м коното́пський со́тник. Уто́млені́ при́йшли во́лі з по́ля до до́му. На весні́ розли́вають ся сні́ги во́дами. Дени́са Ка́рого ви́брала грома́да по сме́рти Іва́на Поло́нного нача́льником. Пра́ведний Йо́с уме́р стари́м. Не прикида́й ся за кра́щого. До́брый при́яте́ль ста́не за дво́х. Ти ста́неш мені́ за се́го, ко́го я гляда́ю.*

Коли при дієслові, що є присудком, стоїть якесь імя, що тісно віже ся з присудком і творить з ним разом як би одну цілість, то таке імя зовоме імя присудкове.

Імя присудкове може бути: іменником (*Ки́й, во́дами, нача́льником*), прикметником (*кра́сний, ща́сний, сумни́й, і невесе́лий, стари́м, за кра́щого*), дієприкметником (*уто́млені́*), числівником (*за дво́х*), заіменником (*за се́го*).

Імя присудкове може відносити ся до підмету (*основа́тель — Ки́й, кра́сний, — ти, сумни́й, — со́тник, уто́млені́ — во́лі*), або до предмету (*Ка́рого — нача́льником*). Може оно́ стоїти також при дієсловах зворотних, де предметом є *ся* (*розли́вають ся — во́дами, прикида́й ся — за кра́щого*) або і при неперехідних, що мають значіне ставати ся, ставати, бути .., на пр.: *ста́не — за дво́х, за се́го*.

§. 164. 4. І пояснюючі додатки дієслів і прикметників можна, а часом і треба (для більшої ясности) заступити цілим реченням побічним, на пр.: *лихе не любить добра (сего, що добре); не лякай ся смерти (сего, що умреши); Бог дає усякому по заслужі (так, як заслужує).* — *Кажуть, що хто сіє неправду, сей пожинає гривоту.* (Тут ціле речення є предметом дієслова кажуть).

II. Згода слів в реченю.

I. Підмет.

§. 165. *Я думую. Водя пливе. Трудящий чоловік приносить хосен суспільности.*

Підмет кладє ся все в першій відмінку і не залежить в реченю від ніякого іншого слєва; протївно, всі прїчі частин речєня, єсли відносять ся до підмету, мусять приноровити ся до него, на пр.: *трудящий чоловік* — придаток — гідить ся тут з підметом в рїдї, числї і відмінку; *чоловік приносить* — присїдок — гідить ся з підметом в особї і числї.

§. 166. *Сего цвєту (є) по всєму свєту. Добра з лиха не буває.*

Часом здає ся, що підмет речєня стоїть в іншій відмінку, як першій; але тоді все маємо на гадцї якєсь догадне слєво в першій відмінку, котрє опускаємо, бо єго лєгко можна догадати ся, на пр.: *сего цвєту по всєму свєту* — розумїє ся є *велике числї, множествї*. Отже підметом є тут властиво догадне слєво (*числї, множествї*) в відмінку першій. *З лиха не буває* — *нічї доброго (її трїхи добра).*

• §. 167. *Тїжко (є) дїтїй годувати у безверхїї хатї. Неправда, бїдуть на св. вєчер перед Рїздвом розмавляють бидлята з собїю.*

Іде в башю чїрне, а вилїдить червїне (рак). І немїдре добре бачить, що правда, а що криєди. — *Гремїть; блїскає. Гудить.*

Підметом може бути також дієслівник (*що в тяжко?*
— *годувати*) або і ціле побічне речення (*що в неправдою?*
— *будьто...*).

Коли не хочемо або не можемо означити докладніше чи то самого підмету, чи то его роду: числа, особи, то уживаємо роду середнього (*чорне, червоне, немудре*) або підмет опускаємо (*зрештять, гудить...*).

Зрештою опускаємо підмет в відповідях, гл. §. 148.

2. Присудок.

§. 168. *Я нішу. Ти читаєш. Вони грають ся. Вітер шелестить листям. Сіножать укрилась травою. В Італії пристигають цитрини і помаранчі. Радісьте нам помочи (Ви раді нам помочи). Ви були вчора дома.*

Присудок і зв'язка годять ся з підметом в ролі, особі, числі і відмінку (*я нішу — а не я нішем...; сіножать укріла — ся а не укрів або укріло ся...*).

§. 169. *Був у мене п'ять коварників і ніл разом зі мною учили ся. Тисяч козаків по в битві з Татарами та доброго продали своє. Нас там кілька було. Пара яблук упало. Поло місяця в хмарі вступило.*

Коли підметом є числівник (означений *пять, ти* або неозначений *кілька, досить, тріхи...*) або навіть слов'я виражене (*пара, половина*), то перший присудок вить ся звичайно в роді середнім (*було, полягло, вступило*), або дальші присудки ставлять ся вже звичайно в числі многим (*учили ся, продали*). Пор. підмет в роді середнім, §. 167.

В роді середнім ставимо присудок також при степенях порівнянн, на пр.: *милійше над усє — сон; молоді літа найкраще з всєго нашого майна*. Коли хочемо виразити щось дрібного, малого, ставимо присудок також в роді

судани, хот'я підмет є іншого роду, на пр.: *таке то бідне і немичне (є) чоловік, по́ки (є) немовля́.*

§ 170 *Син є помічник для ба́тька, дочка помічниця для ма́тери. Досьвід найліпший провідник. вправа найліпша учителька лю́дий.*

Добрі діти вінець, а лихі конець. Гру́ша є дере́во овоче́ве, ду́б дере́во для будіва́лї.

Коли присудок є іменем, то згоджусь з підметом також по знон в роді і числі (*син — помічник, дочка — помічниця, досьвід — провідник, вправа — учителька*) Тільки тоді, коли се не дасть ся зробити, може присудок не годітись з підметом в роді і числі: *діти — вінець, конець; гру́ша, ду́б — дере́во.*

§. 171. *Шевче́нко, Шашке́вич і Федько́вич (є) на́ш найбі́льші по́ети.*

В тім лісі горіли до́готь і смола́. Нері́вні на сьві́ті, коли родимо́ ся, та рі́вні, як умира́ємо.

Коза́цтво до Пере́яслава на вели́ку ра́ду їду́ть. Де́хто в селі на́діють ся на до́брі жнива́.

По́ки я був ма́ленький, догляда́ли мене́ щі́ро ма́ма. Та́то поси́лають мене́ до шко́ли.

Коли підметів є більше (*Шевче́нко, Шашке́вич і Федько́вич; до́готь і смола́; ми*), то ставимо присудок в числі мно́гим (*по́ети; горіли; нері́вні, рі́вні*). Тільки коли оба́ підмети є того́ само́го роду, то присудок може́ сто́яти в числі одини́чним, на пр.: *прийшла́ до мене́ ма́ти і сестра́; коли́ж між підметами є неоднако́ві особи́, то присудок кладемо́ все в числі мно́гим, на пр.: ти (ос. 2-а) і тво́я сестра́ (ос. 3-а) ходи́ли-сьте вче́ра до мі́ста.*

В числі мно́гим можемо́ положи́ти присудок також тоді, коли́ підмет уже́ в числі одини́чним виража́є яка́сь бі́льше число́ осіб (*коза́цтво їду́ть, де́хто. — ка́жуть*).

Опроче́ кладемо́ присудок в числі мно́гим е́ще і тоді коли́ виража́ємо ся про підмет з пова́жанєм (*ма́ма — догляда́ли, та́то — поси́лають*).

§. 172. Кожда пригода (є) до мудрости дорога. Не той сирота, що роду не має, а той, що долі не має. Найм Дрот був батькови і матері служнячий.

Сироті Бог (є) батьком, а доля матерію. Будь мені братом рідним, будь для мене щирим.

Коли присудок є іменем (дорога, сирота, служнячий), то стоїть правльно в згоді з підметом в відмінку першій.

Деколи, особливо коли розходять ся є порівнань, можемо такий присудок поставити також в відмінку шестій (батьком, матерію, братом). Що іншого значить: він мій брат (дійсний брат), а він мені братом (то значить так як би братом; він для мене так добрий, щирий, як брат).

§. 173. Також імя присудковє (гл. §. 163.) годить ся в підметом в відмінку, а по можности в числі і роді, коли належить до підмету, на пр.: Основатель Києва звав ся Кий. Не роді ся красний, але щасний...

Однакож стоїть імя присудковє так, як і присудок, часто в відмінку шестій. (Пов умер старий абб старім).

3. Придатки.

§. 174. Милый гість. Крилаті ангели. Жив раз гордіня князь. — Князь Ярослав Мудрий. Король Данило, основатель Львова. Ягайло, король польский, великий князь литовский і руский. Молоді літа, весну житія, треба шанувати.

Придатки, так прикметникові (милый, крилаті), як і іменникові (князь, король, основатель...), годять ся в своїм іменниками головними завсїди в відмінку, а по можности в числі і роді (милый — гість...).

Деколи однакож згода придатка з іменником головним в роді абб числі неможлива, на пр.: гордіня князь (= гордий князь), літа — весну; всеж такі вадержусь згода в відмінку.

§ 175. Чотири яблука. Півгора коня. Двоє людий Пятєро хліба. Я бачив на полі дєсять жєнцїв. Пшєнїцю укрїло тьма воробцїв.

Числівникї головні, почавши від пять, лўчать ся все з другим відміяком іменника (дєсять жєнцїв; так сáмо числівник неозначєний: тьма воробцїв). Так сáмо числівникї зєвнї (двоє людий, пятєро хліба — áле оббє дїти, обидвоє людї) і вїражєня числєзї (пів, півтора, пáра...). Але кáжемо все: чотїри яблука, два яблука, а не чотїри, два яблук, бо головні числівникї одєн, два, три, чотїри — гóдять ся все з іменниками так, як прїдáтки прикїєтниковї.

Зáмість пять, дєсять жєнцїв, мóжемо такóж сказáти: пятьох, дєсятьох... жєнцїв. Кóли числівникї головні двáйцять, трїйцять, сто... лўчать ся з числівникáми одєн, два, три, чотїри, то кáжемо абó: я бачив двáйцять і одєн жєнцїв абó: я бачив жєнцїв двáйцять (абó двáйцятєро) і однóго абó: я бачив двáйцять і однóго жєнця Пшєнїцю жáло двáйцять і одєн жєнцїв, абó пшєнїцю жáли жєнцїв двáйцять (абó двáйцятєро) і одєн, два... Пор. §§. 166. і 167.

III. Рєченє злóжєнє.

§. 176. Сòнце пїднїло ся висóко, росá висохла, над садками затрємтїло лєсне мáрево (лєгєнька пáра).

В повїєшїх прїмїрї мáсно трї рєченя: всї тї рєченя однаковó вáжнї, а однó від другóго, щó до свóго значїня, незáлєжнє — то зн.: всї тї трї рєченя с головнї і твóрять рáзєм рєченє злóжєнє.

Кóли рєченє злóжєнє склáдáє ся з слáних рєчєнь головнїх, то такї рєченя зовўть ся однó сўпротїв другóго рєченя рївнорáднї (спївпорáдковї).

Побчнї рєченя зовўть ся сўпротїв свóїх головнїх, щó до них нєлєжáть, рєченями пїдрáднїми (пїдпорáдковїми).

§. 177. Коли речення з'єжене можна розділити на такі дві частини, що одна є як би ближшим доповненням цілби попередньої, то таке речення з'єжене зовсім очерковим (періодом), на пр.: *По лузі гле ся срібная річка, в річці вистружочок гулів: а понад річку шовкові цвітти, поміж цвіттами дитина.*

В повисших реченнях всі речення є рівнорядні, а се, що стоїть по двох точках, доповняє гідку попередню новим образом.

Однакож можуть в реченні очерковим бути попри головних і побічні речення, на пр.: *Чоловік на землі не на те, щоб усє в щістю жити (жив): а на те, щоб добро творити.*

Обі частини речення очеркового відділісмо від себе двома точками (:).

§. 178. *Почали люди хату ліпити: копають глину, вбзять та нбсять, вбзять воду від ставу, мішають глину та місять.*

Короба, кінь, овечка, коза нес і кітка (є) хатні зввирята.

Коли в якісь реченні з'єженім є оден підмет (*люди*), а кілька присудків (*почали, копають, вбзять та нбсять, вбзять, мішають, місять*), то всі ті присудки разом ставлять — присудок з'єжений. Колиж присудок оден (*є хатні зввирята*) а підметів кілька, то всі ті підмети разом творять з'єжений підмет (*короба, кінь, овечка, коза, нес і кітка*).

Речення зі з'єженим підметом або присудком зовуть ся речення стягнені; замість казати *люди почали, люди копають, люди вбзять* — стягасмо ті речення тим способом, що кладемо підмет лишє раз; замість казати *короба хатне зввиря, кінь хатне зввиря, овечка хатне зввиря* — кладемо присудок лишє раз: *є хатні зввирята.*

Так само зовє ся стягнене і таке речення, в котрім яксь інша часть, предмет або придаток, є з'єжені, на пр.: *шануйтє*

батька і матір (зложений предмет); *сумний і невеселий сидів на сідниці* (зложений придіток прикметниковий).

§. 179. *Кора ліни тонка, дуба — груба. Жолуби не ходять до коней, а коні до жолубів.*

Стягнені зовуться також ті речення зложені, що в однім з речень якусь часть (підмет, присудок, предмет...) опускаємо длятого, що сю часть з іншого речення легко доповнити можемо, на пр.: *кора ліни тонка; (кора) дуба — груба.* (Тут не повтаряємо другий раз підмету *кора*, бо єго легко в першого речення доповнити можемо). *Жолуби не ходять..., а коні (ходять)...* *Міль одежу відав, а чоловіка печаль (відав).*

§. 180. *Запала ніч, на небі висипали ясні зорі, на дворі стояв свіжий приморовок: на улиці (а було то на сам святий вечер) замиготіло світло і почувся гомос козидників.*

Такі речення, що вставляють ся в середину іншого речення для поясненя якоїсь побічної обставини (*а було то на сам святий вечер*) зовуть ся речення вставлені.

IV. Реченє побічне.

§. 181. *Хто не вмів слухати, не зумів і розказувати. Ледача се хвала, що сама себе хвалить. Дружинна сказала князеві, що там єї голови ляжуть, де ляже єго голова. Не оден не такий, який здав ся.*

Реченє побічне може бути підметом речення головного (реченє підметове: *не вмів розказувати... хто?* — *хто не вмів слухати* = *не вмючий слухати*). Оно може заступати предмет (реченє предметове: *що єї голови ляжуть*); або може заступати придіток (реченє придіткове: *що сама себе хвалить* — придіток прикметниковий; *де ляже єго голова* — придіток прислівниковий); або може більшє пояснити се імя, що є присудком (реченє присудкове: *який здав ся*). Тільки самого дієслѡва, що є присудком, не можна замінити на побічне реченє.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

4.5

5.0

5.6

6.3

7.1

8.0

9.0

10.0

11.2

12.5

14.0

16.0

18.0

20.0

22.5

25.0

28.0

31.5

36.0

40.0

45.0

50.0

56.0

63.0

APPLIED IMAGE Inc

1053 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

Отже ко́жде рече́нє побі́чне пі́сля то́го, яку́ часть го-
ловно́го заступі́є або́ поясня́є, муси́ть бу́ти або́ підметове́ або́
присудкове́ або́ при́даткове́ або́ предметове́. Гл. §. 151.

§. 182. *Хто́ дба́є, той́ ма́є. Не все́ з хма́ри, що́
вели́ка, і дощ́ вели́кий. При ко́ждій це́ркві в у нас бра́т-
ство, котре́ дба́є про потре́би це́рковні. Яка́ робота́,
така́ нагоро́да. Де зго́да між́ людьми́, там лю́ди
щаслі́ві.*

Рече́ня побі́чні, що́ з головно́ми сполуча́ють ся заі́мен-
никами́ і прислівни́ками відно́сними, зову́ть ся відно́сні.
Заі́менникам і прислівни́кам відно́сним рече́нь побі́чних від-
повіда́ють в рече́нях головно́х заі́менники́ і прислівни́ки
вказу́ючи (*хто́ — той́, хма́ри тако́ї — що́ вели́ка,
бра́тство́ тако́ — котре́, яка́ — така́, де́ —
там*). Заі́менник вказу́ючий ча́сто в рече́ню головно́м опу-
ска́ємо (на пр.: *хто́ дба́є — ма́є*).

Замі́єць котри́й, -а́, е́, ка́жемо (для́ всіх трох́ ро́дів)
ча́сто: *що́, що́ він, що́ она́...*, гл. §. 101.

§. 183. *Ко́ждий зна́є, що́ до́бре робі́ти тре́ба,
та не ко́ждий робі́ть. До́брый не ціка́вий пита́ти ся,
де́ і коли́ е́го́ сме́рть пості́гне.*

Рече́ня побі́чні, що́ ста́влять ся по ді́єслова́х і іме́нах,
виража́ючих га́дку або́ впе́каз (*ка́жу, зна́ю, ду́маю, бажáю,
є́ чу́тка, жаль мені́, бай́ду́же, звісно́ і т. д.*), зову́ть ся впе-
ска́зові, коли́ виража́ють впе́каз (*що́ до́бре робі́ти тре́ба*).

Колі́ж виража́ють пита́нє (*де́ і коли́ е́го́ сме́рть пості́г-
не*), зову́ть ся пита́йні. Про́ пита́нє в рече́ню головно́м
гл. §. 149, 4.

Та́кі рече́ня впе́казові́ і пита́йні́ є́ лишé або́ предметові́
або́ підметові́ (на пр.: *звісно́, що́ ли́хе не ста́ть ся*).

§. 184. *З бо́ку насува́є ся чо́рна хма́ра, немóв
би́ то те́мна ні́ч наступáла. Лу́чше́ не роді́тись,
як ні́чо́ не робі́ти. Гляди́ лу́чше́ сво́го, ніж́ чужо́го.*

Рече́ня побі́чні, що́ виража́ють порі́внанє, зову́ть ся
порі́внюючі́ (*немóв би́ то те́мна ні́ч наступáла;
як ні́чо́ не робі́ти; ніж́ чужо́го*).

§. 185. *Скоро байдак попаде на поріг; несе ся він по лавіх, мов стріла. Дірки не намічша ся, діти не наумиш ся. Коли тревіга, то до Бога.*

Реченя побічні, впражajúчі час, зовуть ся часові (скоро байдак попаде на поріг; дірки не намічши ся; коли тревіга).

§. 186. *Великий князь Святослав не хотів вертати до Києва, бо любо ємү було жити в Переяславци на Дунію. Засумував ся хлібороб, що вода залила єго ниві. Тому чоловік рад жити, що все надіє ся на будуче.*

Реченя побічні, що впражajúть причіни, зовуть ся причінові (бо любо ємү було жити в Переяславци на Дунію; що вода залила єго ниві; тому, що все надіє ся на будуче).

§. 187. *Така біда прийшла, аж людям страшно стало. Сонце висушило звіжя, що аж почорніли. Зерна здорового лишило ся так мало, що треба було сподіватись голоду.*

Реченя, що виражajúть наслідок, зовуть ся наслідкові (аж людям страшно стало; що аж почорніли; так, що треба було сподіватись голоду).

§. 188. *Щоб осушити поля і городі, копаємо рові. Щоб ріки не робили людям пакости, справляємо їх береги, робимо гати, сиплемо греблі і засаджуємо їх деревами. На догідних місцях спроваджуємо воду в ставки, щобї мати в них рибу і щобї можна повести воду лотіками на млинські колеса.*

Реченя, що виражajúть ціль або замір, зовуть ся замірові (щоб осушити поля і городі; щоб ріки не робили людям пакости; щобї мати рибу і щобї повести воду).

§. 189. *Сли не придбаєш, не будеши мати. Ходи, коли воля. Грецький філософ сказав єв.*

Володимірови: поздоровієш на бчи, як що охрестіш ся.

Реченя, виражаючі усліве, зовуть ся услівні (сли не придбавши; коли воля, як що охрестіш ся).

§. 190. *Не можу з тобою ніти, есліб ти навіть мені просів. Хоч кріпко бились князі над Калкою, такі одоліли їх Татари. Князь Данило Галицький борювсь без упину, хоч був вже ранений; бо був дерзкий і хоробрий в бою, хоч мав тоді ледви 20 літ.*

Такі реченя, що виражають припущенє, зовуть ся припущкові (есліб ти навіть мені просів; хоч кріпко бились князі; хоч був вже ранений; хоч мав тоді...).

§. 191. *Дбавчий має. Насуває ся чорна, немовнич темна, хмара. Попавший на поріг байдак несє ся стрілою. Великий князь Святослав не хотів вертати до Києва задля лютого житія в Переяславци. Для осушеня ніль і городів копаєм рови. Не придбавший не має. Навіть прошений з тобою не іду.*

Кожде реченє побічне можна замінити на відповідну часть головного. (підмет, прпєудок або пояснюючий додаток).

Тількож колиб ми кожде реченє, зложене з головних і побічних, стягнули в одно велике реченє головне, то тоді було би в такім реченю так богато всяких додатків, а часом були би і такі незвичайні звороти, що цілком затратилаб ся ясність і звязь. Гл. §§. 156. і 164.

Заміну реченя побічного на якусь часть реченя головного зовемо скороченєм реченя побічного, на пр.: *як будеш дбати, будеш мати = дбавчи будеш мати; хто дбав, той має = дбавчий має...*

Інші приклади скорочених речень: *Замедіжав чумацьенько, з Криму ідуць. Не спитавши броду, не лизь у воду. Чого нам, не вічним, та пристрацітись до временного?*

§. 192. Як головні, так і побічні реченя можуть бути пропусковими, на пр.: *Семен лежав недужий; був биз він нішов до дому — колиб не се лихо* (розуміє

ся на пр.: *було стало ся*). Онї можуть бути також вставленнями. на пр.: *в Межигірськім монастирї (ще коли було Запоріжжє) постригались часто козаки на старости літ в черцї*. Про реченя побічні в реченях очеркових, гл. §. 177.

§. 193. Реченя побічні не стоять ніколи побіч головних. без сполученя. Таким сполученем можуть бути: заіменники і прислівники відносні, а особливо злучники. Після значіння речень побічних відріжняємо злучники: висказові, тайні, порівнюючі, часові, причинові, замірові, услівні і присюкові. Деякі злучники можуть бути ужиті в ріжнім значінку.

V. Розставка слів в реченю.

§. 194. *Добрий чоловік не зробить другуго ніякого лиха.* — *Володимір Святїй, великий князь кїївський, був наймолодший син кїївского князя Святослава.*

В реченю стоїть звичайно все вперед підмет, а по підметі присюдок (*чоловік не зробить; Володимір був...*).

Перед підметом стоїть придаток прикметниковий (*добрий*), зараз по підметі інші придатки, що належать до підмету (*великий князь кїївський*), потім присюдок, а по присюдку ті пояснюючі додатки, що до него належать (*другому ніякого лиха; кїївского князя Святослава*).

Подібно як перед підметом, ставимо придаток прикметниковий і перед іншими іменниками головними (*ніякого — лиха; наймолодший син; кїївского князя*).

Цей порядок слів є звичайний; змінємо єго однакже для якоїсь особливої причини, а іменно, коли на якісь слові в реченю кладемо більший прїтиск: *Володимір Святїй*, а не *Святїй Володимір* — бо назва Святотого відзначає сего князя від других; *великий князь кїївський* а не *великий кїївський князь* — бо тут слова *великий князь* належать тісно до себе і становлять осібний титул княжий. Можемо сказати: *кїївского князя Святослава* або: *Святослава, кїївского князя*.

ЧАСТЬ ПЯТА.

І. ПРАВОПИСЬ.

§. 195. Все, що думасмо і хочемо виразити письмом, мусимо написати так, щоб нас легко і добре можна зрозуміти.

Пишемо кожде слово так, як его правпльно вимавляемо. Правильні називають ся такій впад і такє вимовляванє слова, які приняті загально в письменній мові і які задля того подані в гранатици, отже не перекручені і не такі, що вправді дєкуди уживають ся, але не кождому або мало кому звєсні і зрозумілі. Дєкуди кажут: *рббн* або *рббе* замісць *рббнть*, та не кождий се відразу зрозуміє; *я бов* або *бев*, *бив* замісць *я був*, *ми був* зам. *ми були*; *співат* зам. *співав*; *сіль* зам. *сіль*; *міисо* зам. *мясо*...

Часто від правописи залєжить також зрозуміне рівно або подібно звучних слів, на пр.: *ніс* і *ніс*, *віл* а *єів*, *міг* а *міх*, *стиг* а *стих*, *волів* а *волів*, *рідні* (*рідні*) а *рідні* (*рідний*)...

І. Самозвўки.

§. 196. *Добрий парубок добре рббнть. Кований віз. Мальований образ. Обробловане поле. Добри яблока.*

Ненаголєшене *о* переходить часом в *у*: *парубок* — *рббнть*; *кований* — *кувати*; *обробловане* — але *мальований*.

Пишемо: *яблока* або і *яблука*. Переважно однак відріжняємо в вимові дуже докладно *о* і *у*.

Пишемо отже: *Не бері нічого сілою або кривдою, а доброю волею, але: я тебе не сілєю, я собі не кривдїю, дай мені добрую раду.* Що до дїсарисметників сград. гл. §. 122.

§. 197. *Берї книжку. Збираю книжки. Хочу стєрти стіл — хочу стирати. — Прийшли люди. Один рїске племи звїлос. Деревляни. Дитина сидїть. Вісит збіже. Вїберу одєжу.*

Треба добре відрізняти в ви́мові і в письмі самозв'язки *е і и*. Піше ся *збираю*, а не *зберію*; *стирати*, *здирирати*, *умирати*... — а не *стерати*, *підперати*... але *стерти*, *підперти*... Пішемо: *Дерева́ни*, *ми́цани*... а не: *Дерева́не*, *ми́цане*... Пішемо: *люди́й*, *гостий*, *ча́стий*, *ча́стю*, *рiчю*... — а не *люде́й*..., *ча́стею*... Однакож *суніцею*, *ро́жею*, *наде́ю*... Пішемо: *дити́на сиди́ть*, а не *дети́на сиди́ть*; пішемо *бу́дем*, *пи́шем*, *роби́ш*, *то́чеш*..., а не *бу́диш*, *пи́шиш*, *роби́ш*, *то́чеш*...

Декуди вималяють в при́ставці *ви* звук *и* як би *і*: *ви́сиш*, *ви́бери*...; треба писати: *ви́сиш ви́бери*, *ви́неси*...

§. 198. *Добра ніч. Нічо́ не шко́дить. Лю́ди в кілько́х сіл. Чи́я то сі́ль? Ди́й коро́ву (до́ти). Не ди́й нічо́го злого́ (ди́яти). Ви́з скоти́в ся у діл. Де ти ди́в ся? Зелє́ні я́блока. Кілько́ ту зе́лені!*

Треба добре відрізняти *і і ї*: *ніч* — *нічо́*, *сі́л* — *сі́ль*, *ди́й* — *ди́й*, *ді́л* — *ди́в*, *зе́лені* — *зе́лені́*, *ніс* — *ніс*, *во́лїв* (*віл*) — *во́лїв* (*во́лїти*), *ро́здїл* — *ро́здїл* (*ро́здолу*)...

Особливож треба уважати на закінчене II-го відмінка ч. мн іменників твердих а м'яких *ів, їв* (*сади́в*, *во́лїв*..., *медве́дїв кра́їв*...). Також на закінчення *-їм, -її* в відміні прикметників: *в зе́лені́м сади́*, *на білі́й ха́ті*, *бога́тії́ господа́ни*..., а не *зе́лені́м*, *білі́й*... Так само в I ім відм. ч. мн.: *зе́лені́*, *білі́*..., хіба що ціла відміна м'яка: *гусі́й*, *-я*, *-є*... Що іншого значить: *лісі́ гори*, а *лісі́ кожухи́* (з ліса); знов що іншого: *шерсть на лісі́ гу́ста*.

§. 199. *Хто не хо́че, то́му найтя́жше роби́ти. Чи ма́вш час? У во́ду ско́чила жа́ба.*

Силуваним коне́м не дороби́ш ся. Не горди́й свої́м добро́діє́м. Криву́ па́лицю зове́мо криву́лею.

Пішемо і говоримо: *тя́жко*, *час*, *жа́ба*... а не *тє́жко* абб *тї́я́жко*, *че́с* абб *чи́с*... Пішемо: *коне́м*, *добро́діє́м*, *криву́лею*... а не *кони́ом*, *добро́дії́ом*, *криву́люю*.

2. Співзв'язки.

§. 200. *Во́да те́че рі́вце́м в ставка́. Учени́к сиди́ть на ла́вці. Австра́лія є́ ча́стю сві́та. Хроба́к повзе́. Коли́ ти не положи́в, не бери́.*

В ви́мові ча́сто обміняє ся *в і у*. *Рі́в-це́м* — го́воримо все як би *ри́у-це́м*; однакож не пішемо: *стау́-ка́*.

лау-ці, Ау-стралія, поу-вє, положиу. Пішємо в сих словах в (ривцєм) замість у.

Так само переходять в вимові часто і на *ї*, особливо коли попереджєє єго самозвук. Говоримо, а часто й пішємо: твої *ї*. мої книжки (твої і мої)...

Що до в і *ї* гл. §. 11.

§ 201. Між сліпними однобкий цар Унає великий сніг. Снятин місто. У нашому селі в читальня. Вбий гвіздь.

В церкві співають. Сьмішки — грішки. Не тільки сьвіта, що в вікні. Йордан велике сьвято.

Коли перед м'яким самозвуком стоять два такі співзвукі, що об'я можуть зм'ягчати ся, то м'який самозвук м'ягчить сам про себе об'я ті попередні співзвукі; пішємо: сліпними — не сьліпними: сніг а не сьніг... Однак л треба осібно зм'ягчати, коли оно м'яко вимовляє ся, н. пр: читальня, п'альця, весельця.

Але коли співзвук, що стоїть зараз перед м'яким самозвуком, не дає ся зм'ягчати, а другий співзвук все такі вимовляєсь м'яко, то м'яким єго в писемі через доданє знаку *ь*; пішємо: цвєит, сьвєит (не цвіт, світ...).

§. 202. В городі в грядкі. Принесі в'язку дров. Під гору іде стєжка. Приступі близьше. Ти в'исший від мене. На дворі ховзко.

Як в вимові, так і в писемі відріжняємо докладно співзвукі звучні від незвучних; пішємо: грядкі — не грядкі (бо кажемо: грядок); в'язку — не в'яску (в'язанка), близьше (близенько), в'исший (високий), ховзко (ховзаю ся).

Деколи затратилась в вимові вже звучність співзвуків; говоримо і пішємо: м'асло (хоть кажемо м'азати); росада (властиво розсада) і т. д. Пішємо: лєгше, м'якше, — не лєгше, м'ягше, хоть кажемо лєгенький, м'ягенький.

§. 203. Бог безконєчний. Відпшиши оповіданє. Надбері збіжа. Розстелі напір. — Вийди з хати. Плуги прийшли з поля.

Солома счорніла. Воду спустили. Я нец'астью спізнавай приятеля. Але: Молоко зсіло ся. —

Приставкі без, від, над, об, під, роз пішємо все однаково; (не пішємо їх ніколи бес, віт...). Пішємо: безконєчний — а не бесконєчний, відпшиши не вітпшиши ..

Так са́мо пи́шемо все *з*, коли́ оно́ є при́менником:
в ха́ти — не *с ха́ти*...

Але при́ставку *з* пи́шемо там че́рез *с*, де она́ як *с* ви-
мавліє ся: *счорніла, спусти́ли*... не *зчорніла, зпусти́ли*.

Пи́шемо: *зложі́ книжку́*, а ніколи́ *сложі́, сдоймі́*...

Пи́шемо: *щасте́, нещасте́, щасли́вий*..., не *счасте́*...

§. 204. *Сѣрбскій на́рід славі́ньскій. Добра́е
сусі́дство* — вели́ка виго́да.

Бра́тство о́пикуєсь це́рквою. *Гонча́рство і тка́цтво*
є про́мисли. *Га́лицкі князі́* володі́ли від *Бу́га* до
Дуна́ю.

*Ша́нці на́чальство. Мѣнши́й часо́м розу́мній-
ши́й. Пода́й гре́бінчик. Со́кільска де́бра*.

Пе́ред на́ростками заховуємо́ по змо́зі ті зву́ки, що їх
чу́ємо в ко́рнях або́ пнях слі́в без тях на́рості́в. Пи́шемо:
сѣрбскій — не *сѣрпскій* (*Сѣрб, Сѣрби*); *сусі́д-ство*
(*сусі́ди*)...

На́росток *ство* пи́шемо в ці́лості: *суві́д-ство, бра́т-
ство*... — не *сусі́дз-тво, бра́ц-тво*; але́ гово́римо і пи́шемо
рі́льнийцтво, тка́цтво... бо́ тут на́росток *ство* вже́ тісно
злучи́в ся з пне́м (*рі́льник, рі́льнийчий; ткач*).

Пе́дбно пи́шемо по́вний на́росток *скій*: *ло́д-скій*
(не *ло́дзкій*), *бра́т-скій, сирі́т-скій*... Але́: *га́лицкі́й*
(*Га́лиц*), *коза́цькі́й*... бо́ на́росток тісно́ спо́їв ся з пне́м.

На́ростки *ство, скій, чик, щина, ший* —
мягча́ть попере́дне *л*, а *ство і скій*, попере́дне *н*:
на́чальство, со́кільскій, ми́щаньство, па́ньскій, але́:
гре́бінчик, гетьма́нщина, мѣнши́й...

Де́куди гово́рять і пи́шуть: *ло́д-ській, бра́т-ській,
гре́цькій* (*Грек*), *га́лицькі́й* (*Га́лиц*)... В на́ших шкільни́х
кни́жках та́кі ви́ди не ужи́вають ся.

§. 205. Бѣкви *ѣ* ужи́ваємо́ май́же лиш́е в чу́жих сло́вах;
пи́шемо *госпо́дар, господа́рня*...; але́ *теле́граф, сі́мна-
виз, ѣ́нок*... Гово́римо і пи́шемо: *ѣ́зда, ѣ́сати, ѣ́у, ѣ́...*

3. Чу́жі сло́ва.

§. 206. 1. В чу́жих сло́вах пи́шемо *і* або́ *и* в сере́дині
слі́в пі́сля то́го, як сло́ва ті ви́мавліа́ємо: *Е́гіпет* (не *Егіпет*),
Ерусали́м, публі́ка (не *публіка*), *єванге́ліст, като́-
ли́цькі́й*...

2. Пріставку *анти* пишемо з *и* (не *і*): *антифон*, *антихрист*, *антимінс*, а *архі* з *і* (не *и*): *архієпископ*, *архієпископ*...

3. В на́ростках чужих слів таких, як *іа*, *ік*, *іка*, *іст*, *ізм*, *ійний*, *ійський*, *іалянній*, *ічний*, пишемо по *и*, *и* і по самозвучах *ї*: *Англія*, *технік*, *техніка*, *машиніст*, *механізм*, *архаїзм*; хіба́ що якесь слово вно́здавна прийшло́сь в ру́ськім: *євангеліст*, *като́лик*...

У всіх тих на́ростках пишемо одна́к по зубних *Д*, *Т*, *З*, *С*, *Ц* і по *р* — *и* (о́тже: *иа*, *ик*, *ика*...); *Арка́дія*, *ме́дик*, *стагі́стика*, *стагі́ст*, *Фран́ція*, *Австрія*...

207. Опроче пишемо чужі імена́ власні́ так, як в ру́ськім прийшли́ли ся, особливо́ж в ру́ским закінче́тсь підмі́нків: *Го́мер*, *Зе́вс*, *Кре́з*, (не *Кре́вус*), *Лі́вій* (не *Лі́війс*), *Пі́ткіні*, *Ці́церон* (не *Ці́цро*, бо II-ий відм. *Ці́церона*)...

Ко́лиж якесь чуже́ імя́ власне́ в ру́ским ще́ не прийшло́сь, то для усунення неісисто́ти заде́ржуємо часо́м право́пис мови́ чужо́ї: *Mirabeau* (*Мірабо́*), *Mirabaud* (*Мірабо́*), *Chicago* (*Чи́каго*), *Wörth* (*Верт*)...

4. Великі б́укви.

§. 208. Великі б́укви пишемо:

1. Ко́ли розпочина́ємо но́ве рече́нє, на пр.: *За́ці живу́ть ко́ждий окре́мо. Ї́дять уся́ку росли́ну, а найбі́льш молоді́.*

2. В імена́х власних осіб і в осібних на́звах річній: *Іва́н*, *Шевче́нко*, *Со́лоон*, *Ісус*, *Бог* (о́дін; пога́нські бо́гї), *Пречи́ста Ді́ва*; *Гали́чина* (особна́ на́зва одного́ краю). *Дні́про*, *Рі́ччів*... (Сю́ди нале́жать заго́ловки письме́нних творі́в: *Перекоті́поле* (*Кві́тки*), *Побраті́моси* (*Ша́нкевича*), *Ски́т ма́нївський* (*Моги́льницького*), *Рі́син во́як* (*Моги́льницького*)...

3. В прикме́тниках утво́рених від іме́н власних осіб: *Літо́пись Не́сторова*, *Кві́тчині пові́сти*, *Со́лонові зако́ни*, *Шевче́нків Кобза́р*... Але: *земля́ гали́цка*, *на́рід ру́ський*...

4. Ко́ли хочемо ви́разити пова́жанє: *Отче Добро́дію*, *Висо́ка ц. к. Ра́до Шкі́льня*, *Сві́тлий Віді́ле*...

5. В стви́ках, на поча́тку ко́жного рядка́:

Ото́ дити́нка, як де́нь бо́жий ку́сна,
Як ле́бідь бі́ла, як зі́рничка́ я́сна...

5. Ділене слів.

§. 209. Коли якусь часть слова впаде перенести з одного рядка до другого, то старіємось поділити ег^о так, щоб не розривати звуків одного складу: *по-дайі, беріі, не-ре-беріі, го-люб, го-люб-ка, пер-стень*.

Особливож дівимось на те, щоб не розривати ядростків, приставок і пнів: *е-й-вчити (не вів-чити), віді-брати (не ві-діб-рати), свяр-ка (не свя-рка), світ-ский...*

Хибá що в вимові не чуємо вже зложеня: *рб-вум (розум), ро-зсада (роз-сада), гáлиць-кий (гáлич-ский)...*

§. 210. Опрóче старіємо ся ділити слова так, щоб до слідуячого рядка перенести лишé тільки оден співзвук: *клад-ка (не кла-дка), лін-ва (не лі-нва), жерд-ка (не же-рдка або ж'р-дка), мёрз-нути*. Однак *ств, тв, дв; ск, сп, ст, сл; .; з, н, б, т, д*, з слідуячим *л* абб *р* перенóсно до слідуячого рядка: *богáт-ство, купец-тво, Різ-дво, рý-ский, ві-сна, пер-стень, дб-брій, муш-тра*.

При діленю слів уживáємо знака рбздїлки (-).

§. 211. Пішемо рáзом (одним словом) всі слова, що до себе тісно налєжать, особливо зложені прислівники: *відразу, нараз, напослїд, посеред, скоросвіт, хтонебўдь, щось*.

Менше звичáйні збóдовші слова зложені розділяемо рбздїлкою (-), на пр.: *Австро-Угорщина, Україна-Русь, церковно-руський, всього-навсего...* Часом рпáве тут вимова і ясність. Лўчимо з попередним словом *ж, б, съ, ем, м, сьмо, сьте, будь*, на пр.: *ходїж, рад-ем, колїж, колїб, щож, щоб, щось, хтобўдь...* тут нáростка вже відділїти не можна, бо він становїть з попередним складом однó слово.

II. ПЕРЕПІНАНЄ.

§. 212. Щоб улєкшити зрєзумїне рєченя, уживáємо знаків перепїнання (розділовїх).

Знаки ті за: упáють в письмі місце тих дбвших абб корбт-ших пербстанкїв і прїтискїв, що їх уживáємо, коли щбсь говоримо.

1. Коли кінчимó рєченє і хбчемо егб вїразно відділїти від сєго, що слїдує, то кладемо по нїм в письмі тбчку (.), на пр.: *Весна́ раз краса́на.*

Тбчки уживáємо такбж, щбб зазначїти, що якбсь слово скорбчене: *гл. = гляди́, і т. д. = і так дáльше, і т. і. і такé інше, на пр. = на прихїр, пор. = порівна́й, свв. = свята́й, стор. = сторо́на, т. = тбчка абб том,*

ч. = часть, *то зн.* = то значить, *ц. к.* = цѣсарско-королевский.

2. Коли хочемо означити в письмі, що про щось питаємо ся, то кладемо пита́йник (?):

Хто написав повість Маріусю? Квітка-Основяненко.

3. Для вираження оклику уживаємо знаків в і клику (!).
Горіть! Бувай здоров!

4. Коли речене вже ся по частях з тим, що далі слідує, то замість точки кладемо знак середній (;): *Кони їдять і на бік глядять; січку їдять, на овес чекають.*

5. Коли речення становлять для себе цілість, хоч зрештою тісно належать до інших речень, то такі речення відділяємо пробтичкою (,):

Реве та стогне Дніпр широкий, сердитий вітер завиває, до долу верби гні високі, горами хвилі (фалі) підіймає (Шевченко).

Так само відділяємо пробтичками такі частини речень, що становлять для себе цілість, на пр.: *Син Володаря, князь Володимірко, переніс ся до Галича.*

Не кладемо пробтички, коли слідує залучник *і, та, або, ані*. *Хлібороб оре, сіє і збирає.*

6. Довший перестанок в говореню означаємо павзою (—), а перерву або мову недокінчану означаємо кількома точками (...); оба ті знакі поєднання уживають ся часом одні замість другого.

Віра моя — то в Beskidax камінь. Ворона і за море літала — та все дурна вертала. Умираючи сказав батько: „Любіть ся діти і...“ (батько умер і своїх слів не докінчив).

7. Коли наводимо числє слова або коли щось вчислєємо, то кладемо вперед двоточку (:); се, що дословно наводимо, беремо між знакі наведеня („“):

Наум молив ся: „Боже, не осироти нас!“

Великі то слова: „рідна мати“.

8. Коли яксь слово иноходом поясняємо або речене вставляємо, то беремо їх часто в скобкї ( ), [ ]:

Найвисшим богом у Грекіє бує Зевс (у Римлян Юпітер). Стереженсео (кажуть люди). — Бог стереже, або Стереженого, кажуть люди, Бог стереже.

Snappe